Республиканская библиотека им. Л. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл сентябрь 26 среда № 220 (14420)

1925 чылдан үнелеттинген

Өртээ 3 коп.

ДҮРГЕН ХЕМЧЕГЛЕР ХЕРЕК

• Бүгү күштү—хову-шөлдерже •

Күстүң сөөлгү хүннери келген. Соок дүшкен, чамдык черлерге хар бөгүн, даарта чаштар чадавас. А хову-шөлдерде ажыл ам-даа орту кирбээн чыгыы.

76 муң хире гектар черден (чамдык санаашкыннар-биле 50 муң ажыг) тарааны ажаап, мал чеми кылдыр ажыглаар ногаан массаны кезип ап болур, херек кырында амгы үеде болза, ооң дөрттүң үш кезин хиреин сыпта турбушаан. Картофель дүжүү бо чылын черле шору арбын, ынчалза-даа ооң ажаалдазы база-ла орайтан туруп берген. Ногааның чамдык кезин база черде хевээр. Сиген планы дөртен хуу безин чедир белеткеттинмээн, силос салыры оон дап-ла хөй болган. Сенажтың ниити хемчээли мүн-не 60 хуу ашкан. Ынчангаш ниитизи-биле алырга, байдал дыка берге, дүвүренчиг.

Хову-шөлдерде бүгү иш — ажыл-агый органнарының, Министрлер Чөвүлелиниң бөгүнгү ажылының төвүнде туруп турар, бо талазы-биле тускай хуралды эрттирип, немей алыр хемчеглерни дугурушкан. Партия рескому бюро чыгташ, коммунист удуртукчуларының кичээнгейни амгы бо нарын байдалче угландырган. Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, оралакчылары тус-тус тодаргай участоктарны хүлээнип алган ажылдап турар. Агроүлетпүр эвилелиниң удуртукчулары, тускай эртемниглер база ындыг.

Мындыг хожудаашкынның чылдагааны түдел? Черде ажыл-агый органнары, совхозтар бо чылын мурнукузундан-даа кошкак ажылдап турар. Организас чок чорук эмгежок, баш ашкан, сагылга-чурум кошкак. Бир хуралга чугаалааны ышкаш, бети дээрге хөй санныг куда-шайлалгалар кандыг-даа таарыштырылга, дүүштүрүлге чок эртип, оларга хөй кижи киржип, эвээш эвес үе чидип, машина-техника чардыгын келген. Совхозтарда ажаалда техниказы чедишпес, чогуур заводтар киирген чагыгларны четче күүсетпейн турар. Агроүлетпүр эвилели картофель ажаар комбайннарны ап чадашкан. Бар техниканың курлавыр кезектери база чедишпейн турар. Ооң кадында эвээш-биче сенаж, силос салдынган соонда, агроүлетпүрүң машиналарының ажылы контрольдан үнген деп хомудалдар бар.

Тараа комбайннарын республика иштинге эде хуваар ажыл чоруп турар, чижээ, эвээш-даа бол бышкан тараалыг Эрзин, Тес-Хем дээн ышкаш районнарже комбайннарны чоруткан. Оон-биле кады тараалаң районнарының, өске-даа черлерниң шөлдериндеи ап-ла болгу дег тараа-ны ажаап алган турары тергиин чугула, бети дээрге үрезин уруп алыр апаар, малга, күш фабриказыига база чем херек. Черле ынчаш, өскээртен тараа манаары дээрге бо үеде, рынок экономиказының байдалында, шуут бүтпес үүл деп билзе чогуур. Дүжүттеи артканын мал чеми кылдыр сенажтаар, силостаар, харын-даа чамдык таварылгаларда оода чадаарда сарааттан алыр апаар.

Картофельди, капуста, согуна, морковь, свекланы база четчиря-биле белеткеп, шыгжап ап болур аргавыс бар деп, Садыг министерствозунуң удуртукчулары санап турар, амдыызында бештің бир кезин хиреэин курлавырлаан, респотребсоюз шугуму-биле белеткеп алганы оондаа элээн хөй. Белеткээн, шыгжамырлаан чем келир чылдың дүжүдүге чедир чедишкен турарын уттун болбас. Ам кол-ла чүве—картофельди шалыкын казары, үзүк чок сөөртүрү. Бензин курлавырларын үүү-даа болза немей тып турар, чүгле транспортту шын хуваап, оон ажылын эде организастаары кончуг чугула.

Шефчилерни немей эвилелдевес болза талаар, көдээниң улуг класстар өөреникчилерин, сургуулдарны, студентилерни, албан-хаакчыларны болгаш өске-даа кижилерни улам хөйнү хаара тудар дээн. Кызыл хоорайдан барып турар шефчилерге даалгаларны бергеи. Ындыг-даа болза оларының күжүн дыка бүдүрүкчүлүг эвес ажыглап турарының фактылары илереп турар: бир черден студентилер чоруй баргаи, өске бир черге шефчилер эрте чеде берген, а уштаар-баштаар совхозчулар озалдап калган, үшкүзүнде—школачылар эртежик ажылдай бээр, а улуг улус 11-12 шакта ажылче үнген болур. Мындыг медээ база бар: найысылаалдан шефтеп үнер дээн улус чыылбаанындан, 7-ле кижи кайгамчык улуг «Икаруска» чедип, морковь чулган...

Чаңгыс сөс-биле түүнеп чугаалаарга, бо үеде байдал бо хире дүвүренчиг турда, өстүрүп алган дүжүттүң салым-чолу—кижилериң ижер-чиринниң салымы шиитпирлеттинин, республиканың кол байлаа — маллың кышты хүр ажар-ашпазының дугайында айтырыг туруп турда, бүгү күштү хову-шөлдерге мөөнээри, шалыкын, дүрген хемчеглер алыры негеттиниң турар-дыр.

Маңаа кол рольду ажыл-ишчи, тывынгыр-сагыңгыр кижилер, шимченгир аныяктар ойнаар апаар. Оларның мурнуку одуруунга биеэдеги ышкаш база-ла коммунистер турар боор дээрзинге бүүрел улуг.

АРТТАР АЖЫР АЖЫК ШӨЛДЕ

Үе орайтаан. Ынчалза-даа кызыдар-ла

Ара-Булак чедерде хөй-ле арттар, баалыктар ажар, ажык шөлдер, аянар, өөннер эртер. Гурлагның мурнуу үүгүнде элээн делгем ховужугаш. Аңаа тараан көк-сула, рапс ажааттынган. «Нарын» совхоз мал чеминиң курлавырын бода мал кыштаар бо бригада төвүнде мөөнээн.

Долгандыр даглар-биле хүрээлеттинген азыракчы, чемгеркчи чер — Ара-Булакты нарынчылар бригада төвү кылдыр шилип алганы таварылга эвес. Совхозтуң муң ажыг иннээн шөлдүң кедээзинде Ак-Даш, Сангин-Булак, Марааты ынчаар үш кезек черге кыштагладыр.

Бригада төвүнде сиген шыгжаган кур кажааны колдуунда-ла көк-сула сигени долган хөй санныг ногаан, бедик сарааттар кышка белеткелдиң магадылалы болбушаан, сагыш өөртүр. Бистер барганывыс хүн, сентябрь 22-де, Нарын ортумак школазының өөреникчилери сараат салышкал турлар.

— Мал чеминиң белеткелинге үргүлчү киржип келдивис — деп, өөреникчилерни баштап келген Нарын школазында шеригниң эге белеткелинин башкызы Алексей Дудуп чугаага киришти.— Барык неделя санында дузалажып тур бис. Он бир классчыларны солааш, маңаа үш хүн ажылдаанывыс бо. Кестинген суланы чүдүрүп эккеп, сарааттап тур бис. Чогум чоруптарда кайы хире ажылды кылганывысты бригадир хемчээп санааш, биске дынадып бээр. Чамдык шыырак оолдар суурдан келген шефчилерден калышпастыр. Хыраа-соок дүжүп турда, кызыпас аргавыс чок болгай. Ону үстүкү класстың өөреникчилери шупту билип турдулар.

Демнигде черле күштүг. Совхоз төвүнден база бир звено келгеш, он хире хонук ажылдап каапкан. Бухгалтер Сарыг-оол Саныга, директорнуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы Анатолий Маажый, мал эмчизи Андрей Севил, профком даргазы Доржу Чыргал-оол олар кезип белеткеп каан ногаан суланы, рапсты чолаачы Маннай Кылгыдайның машиназынга чүдүрүп, сенаж салырынга дузалашкан. Хүнде-ле өртүмаа-биле 10 машинаны долдур чүдүрүп турган, ийи сенаж оңгарын кышка курлавырлаан.

— Оңгарларның кырын дугдаары онзагай мергежилди негээр-дир — деп, оларның бирээзи дуржулгазын солуштуу.— Ында салдынган сенаж кырынче өлшык, агаар кирбес кылдыр шывар. Оон түннелинде шыгжаттынган «үүже» чаагай чыттыг, амданныг чыдар. Ындыг турда, кыжынчазын чазарга амгы амданы үрелбес болур.

— Мал чеми кылдыр тарааш өстүрүп алган дүжүдүвүстү ажаарынга кадарчы өг-бүле бүрүзү киржип турар—деп, совхозта профком даргазы Доржу Нанажап-ович Чыргал-оол тайылбырлады.— Ындыг киржилге чокта кыштагга сиген дүжүрбес деп негелдеги малчын бүрүзү эвш билир. Кыштаг санынга 6 машина көксуланы сөөртүп чедиргеш, сарааттап тур бис. Совхозувус 26 муң хойлуг. Чайгы семиртилге үүгээр эрткен. Малчыннар Хумбуй Аракчаа, Сергей Комбу 15-15 тонна сигенни боттары белеткээн. Хойжулар хол кадыыры-биле сиген кезиптаар хүлээлгелерни алза-даа, чамдыктары азырадыкчы хөөнирдерде уштунмаан. Чүгле белеп сиген алыксаар-дыр. Кыштагларга сиген чедирери дооступ турар.

Сиген, саван, сенаж-биле холбашкан бүгү айтырыгларны совхозта мал чеми белеткеп турар цехтиң начальниги Алексей Суму харыылап турар. 3200 тонна планныг турган, ниитизи-биле 2800 тоннаны белеткеп алганын, ол дыңнатты. Муң тонна рапсты сенаж-таарын дугурушкаш, ону беш катап ажырып, алды муң тонна кылдыр күүсеткен.

Часкы тарылганы 8-9 механизаторлардан тургустунган 3 бригада Ара-Булак, Артыштыг, Дагылдыг деп черлерге чоруткан. Хөй чыл ажыглап келген хөрзүп эргижирээн-даа болза, көк-суланы, рапстың дүжүү черле шору болганын арендаже кирген ажылчыннар сагыш-сеткили сергек хөөннуг чугаалап турдулар. Владимир Соруктуг, Юрий Чигжит чай дургузунда кужениишкинниг ажылдаап. Маадыр Бадан баштаан арендаторлар рапс тарың өстүрер үлүг-нормазын беш катап ажыр күүсеткен. Техника эргижирээн, пресстер чедишпес, артык кезектер тывылбас дээн ышкаш бергедээшкиннер турзажок, мал чеминиң белеткелинге механизаторлар кол турушту эллээн. Ам оларның үлүүнде 200 ажыг гектар көк-суланы ажаары арткан. Чайгаар үнген сигенни чүгле 350 тоннаны сарааттап ап четтиккен. Чаъс шаптыктааш шоолут чер албаан, ынчалза-даа баштайгы санаашкыннар-биле алырга, дуза диленип келгеннерге көксуланы садып болурунуң аргазы тургустунуп келген. Аъш-чем-биле кандыгыл?

— Эгезинде чемивис эки турган — деп, Алексей Суму сагыш ховады.— Сөөлгү үеде чигир-биле хандырылга берге-дир.

Культура хандырылганың четпезин механизаторлар хомудан турду. Ара-Булакта мал чеминиң белеткелчилерингe сезон эгезинден тура кино, концерт көргүслээн. Аңаа келгеннерни сорук киир кыйырыптар чаңгыс лозуң-даа астынмаан.

Арт-сын ажылдыр иженип турар нарынчылар артыкшылдыг мал чемин белеткеп, курлавырны ам-даа немей тургузар кылдыр оларны деткинр, дузалаар херек. Ажыы-биле чугаалаарга, мал чемин мынчага чедир белеткеп турарывыс-даа чөгенчиг-ле-дир ийин.

Даваа САЛЧАК.
«Шынның» корр.

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң сессиязында

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң дөртүү сессиязы сентябрь 24-те палаталарның каттышкан хуралынга эрткен пятницада кижи саны эвээш болганындан бадыаттынмаан доктаал төлевилелин чугаалажырын уламчылаан.

Дугурнулга каш-ла минута дургузунда чедип алдынган. Экономиктиг реформа айтырыгларының талазы-биле парламент комитединиң даргазы В. М. Вологжин чаа төлевилелге хамаарыштыр тайылбыр кылган, мурнуку текстиге эдилгелер киирген. Эгези безин өскерилген — «Улус ажыл-агыйын чогумчудар талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглер болгаш рынок экономиказынче шилчилге программазының дугайында». Кол-ла чүве — ону Президентиниң болгаш чазактың төлевилелдерин үндезин кылдыр алыр деп дугурушкан.

Доктаал төлевилелин хүлээп алыры дээш, Дээди Советтиң үш чүс ажыг кежигүннери бадылаан. Документиниң бирги пунктузун дөрт удаа бадылаан. Бо пункт талазы-биле маргылдаа чидиг болгай. Депутаттар Г. Х. Попов, С. М. Рябченко, А. А. Собчак, В. И. Самарин, А. Г. Журавлев болгаш өскелер-даа чамдык эдилгелерни саналдап турганнар.

Чапсарда Н. И. Рыжковтун, С. С. Шаталинниң болгаш парламент комитеттериниң болгаш комиссияларының даргаларының киржилгези-биле ук документини чедир ажылдаарын М. С. Горбачевтан дилээр деп, даргалакчы А. И. Лукьяновтуң саналы-биле сессиянын киржикчилери чөпшээрешкен.

Чөпшээрежилгелиг ажылдың түннелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Президентизи чүве чугаалаан соонда, хурал үргүлчүлээн. Сессияга бүгү төлевилелдер, оон иштинде Президентиниң төлевилели база шугумчулелге таварышкан дээрзин ол депутаттарга сагындыргаш, чаңгыс-даа вариантыны хүлээп алдынар дээри берге деп, ол чугаалаан. Бистер мурнунда эштер Ельцин, Рыжков болгаш Силаев олар-биле чаңгыс программалыг болуру чугула деп санап турганывыс дег, депутаттар амгы үеде боттуг орук — ол дээрге чаңгыс аай төлевилел деп чүвени билип турар апарган ышкаш-тыр.

Сессияга ындыг бодалдарны бадыаткаар дизе, программаның эгезинде киргеи чогумчудула хемчеглерни көрүп болур, ону Президент саналдаан болгай. Бир эвес ол хемчеглерни бүрүнү-биле боттандырбас болза, бистиң саналгаларывыс хилис баар деп, М. С. Горбачев айткан. Ынчангаш ол хемчеглерниң үндезинин, утка-шынарын, хуусаазын чогумчалыг кылдыр ылап ажылдаар херек, оон кажан-даа доостуру — 101-ги азы 121-ги хүннерде-даа доостуру хамаанчокка ылаптыг ажылдаар херек.

Ынчангаш доктаал төлевилелинде социал камгалал, өртек, валюта, үндүрүг, эртем-техниктиг политика хемчеглери-биле чергелештир чогумчудулга хемчеглерин ажылдап кылырынче, утка-шынарынче болгаш хуусаазынче кичээнгейни угландырган чылдагааны-даа ында. Бо дээрге комитеттериниң болгаш комиссияларының кол саналдарының бүгү утказы-дыр. Эвилелдешкен республикаларның депутаттарының маңаа чугаалаан саналдарын барымдаалаан, чөпшээрежилге комиссиязы доктаал төлевилелинге республикаларның болгаш девискээрлериниң баштайгы байдалдарында бар болуп турар аңгы-аңгы үүлдүрни, а ол ышкаш Эвилел биле федерация кежигүннериниң аразында экономика адырының тус-тус хүлээлгелерин тодаргай аңгылаары чугула дээрзин база барымдаалаан деп, М. С. Горбачев чугаалаан.

1991 чылдың планын болгаш бюджедин ажылдап кылырын боттандырарын Министрлер Чөвүлелинге дагзыр дугайында чугаа чоруп турар дөртүү пунктуга хамаарыштыр база чөпшээрежилге комиссиязының кежигүннери дискуссия кылган. Бо ажылды кылыр үе барык чок дээрзинге шупту чөпшээрешкен деп, ССРЭ-ниң Президентизи айткан. Будүүлгелер келир чылын тодаргай ажылдаар ужурлуг, ынчалза-даа канчаар? Чазак 1991 чылдың планының айтырыгларын шиитпирлеп тура, бир талазында мөөнеп садар болгаш садып алыр өртектерже кичээнгей салыр, а өске талада — келир чылда чурттуң рынокче оруунга онза чугула керээ чорудулгазын хажытпас дээш бүгү үүлдер кылырынче кичээнгей салыр ужурлуг.

М. С. Горбачев чүве чугаалаан соонда, доктаал төлевилелинде киргеи эдилгелерни бадылаарын даргалакчы саналдаан. Депутаттар аңаа база маргылдаа үндүргеи. Ылангыя депутат Г. И. Фильпин сөөлгү төлевилелден ойталаан чорук чазакты камгалап аар дээнинин орадлажыышкынчы эвес ирги бе дээрзин айтыргаи.

Бис бөгүн кончуг чугула шилилгеде турар бис деп, М. С. Горбачев депутатка харыылаан. Ынчангаш оон кол-даа, үндезин-даа кезектери биске бүзүрелдиг, частыыглар кылбас орук-биле чоруур арганы тыысыр ужурлуг. Ону чедип алыр дизе ниитилелде бүгү чорудулгаларны боттуг үүлдерни барымдаалап, ниитилелдиң хөй талазын болгаш нарын үүлдерин көрүп тургаш, боттандырар херек. Боттуг үүл үүл дээрге кижилер төлевилелдериниң дыка хөй чогумчалыг-даа талаларын, кошкак-даа үүлдерин көрүп, оон-биле чергелештир рынокче бааргынын чугулазын демдеглеп (ол дээрге аажок чугула үүлдүр) турар-дыр. Чүгле ол каттыштырыкчы үүл доктаалдың саналдаттынган төлевилелинде кирип турар дээрзин Президент чугаалаан. Чазакты камгалаар деп ораторнуң шамнаан үүлүнге М. С. Горбачев мынча деп харылаан: «Меня ону камгалавайн тур мен. Чүнү канчаарын Дээди Совет тодарадыр. Ийнде, чазак дугайында айтырыгны бөдүүнчүпейн көрүнер. Кандыг үеде оон ажылдаа турары билдингир болгай. Ниитилел ону шыңгыы шугумчулеп, негелдеги тургузуп-даа турар болза, оон-биле чергелештир чазактың турар туружун дыка деткен турар болдур ийин».

«Бо үениң чугула айтырыгларындан Дээди Советтиң күйзудуп алпаар дээш микрофоннарже каш катап чүгүржүп турарларга сөс бербес» деп бир депутаттың чагаазын номчаан соонда айтырыглар салыры соксаан.

Президентиниң киргеи эдилгелерин хейнүн бадылаашкыны-биле хүлээп алган.

Кежээки хуралга депутаттар ССРЭ-ниң Дээди Соведениң чурттун экономиктиг болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралын чогумчалыг болдурар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында доктаалының төлевилелин чугаалажырын уламчылаан, ол талазы-биле саналдар пятницада-ла эгелээн турган. Социал-политиктиг нарын байдал, ниитилелди кризистиг байдалдан үндүрер талазы-биле эргежок чугула хөделишкиннер-биле холбаштыр. Президентиге Дээди Советтиң тыысыр деп турары чаа бүрүн эргелерниң дугайында чугаа болуп турар.

Бир кижиге берип турар немелде бүрүн эргелер деп үү? деп, М. С. Горбачев залдан айтырган: Хамыктың мурнунда чугаа күрүне баштыны кижиниң немелде харысалгазының дугайында чугаа болуп турар ышкажыл. Бо дээрге чуртка бөдүүн эвес үе ышкажыл.

Оон соонда депутаттар документини бүрүнү-биле хүлээп алган.

Сентябрь 25-те сессия палаталарның каттышкан хуралынга ажылын үргүлчүлээн. **(СЭТА).**

УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫН ЧОГУМЧАЛЫГ БОЛДУРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОҢГААРЛАДЫП БОЛБАС ХЕМЧЕГЛЕР БОЛГАШ РЫНОК ЭКОНОМИКАЗЫНЧЕ ШИЛЧИЛГЕ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң доктаалы

Экономиканы чогумчалыг болдурар болгаш рынокче шилчилге талазы-биле ССРЭ-ниң Президентизиниң болгаш ССРЭ-ниң чазаанын киирип келген программаларының төлевилелдерин чугаалажып көргеш, база рынок харылзааларынче шилчиирин дүргедедириниң чугулазын, оон иштинде күүнениң эргелеп-башкарылгазын өскертир, монополияны тургуспас, ажыл-агый харылзааларын быжыглаар, ниити-эвилел рыногунуң иштики структуразын тургузар, даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы болгаш кадрларны чаа мергежилдерге өөредирин организастаар дээн чергелиг чугула айтырыгларны көрүп турарында демейлешкен үүлдерни демдеглевишаан, ССР Эвилелиниң Дээди Соведениң **доктаадыры болза:**

1. ССРЭ-ниң Президентизиниң киирип келген программазының төлевилелинге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келген программазының төлевилелинге, ССРЭ-ниң Президентизи биле РСФСР-ниң Дээди Соведениң Даргазының даасканы-биле ажылдап кылган программаның төлевилелинге, а ол ышкаш оларны чугаалажып турган үеде кирген саналдарга үндезилээш, улус ажыл-ағыйын чогумчалыг болдурарының болгаш рынок экономиказынче шилчилгеиин чаңгыс аай программазын белеткээрин чугула деп санаар.

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң чогуур комитеттери болгаш палаталарының доктаамал комиссияларының, программаларны ажылдап кылган кижилериниң, а ол ышкаш эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областарының болгаш округтарның төлээлекчилериниң киржилгези-биле улус ажыл-агыйын чогумчалыг болдурарының болгаш рынок экономиказынче шилчилгениң чаңгыс аай программазын тургузарын доозар талазыбиле ажылды организастаарын ССРЭ-ниң Президентизинге сүмелээр.

2. Программаны тургузуп турар үеде экономиканы экижидер хемчеглериниң алыс утказынче болгаш оларны боттандырып чорудар хуусааларынче, хамаатыларның социал камгалалынче, өртек, валюта, үндүрүг болгаш эртем-техниктиг политикаже, чонну экономикага өөредиринче, бүгү социал талаларны, агроүлетпүр комплекизин, код адырларны хөгжүдеринге чогуур байдалдарны тургузарынче, чуртта экологтуг байдалды чогумчудуп экижидеринче, республикаларның болгаш тус-тус девискээрлериниң амгы байдалдарында деңдески эвес үүлдерни барымдаалап көөрүнче, экономика талазынга ССР Эвилели биле Федерацияның чөвүлелиниң кежигүннериниң бот-боттарының аразында дугурушкан бүрүн эргелерни тодаргай аңгылап көргүзеринче онза кичээнгейни салыр.

3. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң, автономнуг областарның болгаш округтарның улус депутаттарының Советтериниң киирген саналдарын болгаш түннелдерин өөреніп көрүп тургаш, экономиканы чогумчалыг болдурарының болгаш рынокче шилчилгениң чаңгыс аай программазының тодараттынган төлевилелин ССР Эвилелиниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле, 1990 чылдың октябрь 15-те киирер.

4. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Дээди Соведениң хүлээп алган хоойлуларын болгаш доктаалдарын барымдаалап база рынокче шилчилге талазы-биле программаларның ССРЭ-ниң Дээди Соведениң комитеттеринин болгаш палаталарның доктаамал комиссияларының деткээн кол-кол үүлдерин өөреніп көрүп тургаш, 1991 чылдың планының болгаш бюджединиң төлевилелдерин ажылдап кылырын боттандырар.

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң Даргазы А. ЛУКЬЯНОВ.

Москва, Кремль.
1990 чылдың сентябрь 24.

РСФСР-ДЕН ДАШКААР ЧЕРЛЕРГЕ НАЦИОНАЛДАР АРАЗЫНЫҢ ЧӨРҮЛДЭЭЛЕРИН ШИИТПИРЛЭЭРИНГЕ РСФСР-НИҢ ХАМААТЫЛАРЫНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Соведениң доктаалы

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң, ССРЭ-ниң ИХМ-ниң иштики шериглериниң, ол ышкаш ССРЭ-ниң КАК шериглериниң хүрээлеңинге хуусаалыг шериг албанынга келдирткен РСФСР-ниң хамаатылары ССРЭ-ни камгалаар талазы-биле шериг албаны хүлээлгелерин күүседири-биле чергелештир эвилелдешкен республикаларда тыптып келген национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээр талазы-биле хемчеглерге ССРЭ-ниң чазаанын шиитпирин ёзугаар киржип турар чорук РСФСР-ниң Конституциязының 29 үүлүнге чөрүшкек болуп турар. РСФСР-ниң иштики херектер органнарының анаа болгаш начальник составының кижилерин ол чөрүлдээлерни шиитпирлээринге база киириштирип турар.

РСФСР-ден дашкаар черлерде национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге киржир кылдыр РСФСР-ниң хамаатылары чорудуп турары таарышпас дээрзин барымдаалавышаан, РСФСР-ниң Дээди Соведениң **доктаадыры болза:**

1. Шериг албанынга келдирткен РСФСР-ниң хамаатыларын РСФСР-ден дашкаар черлерде национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге болгаш РСФСР-ниң Конституциязының 29 үүлүнде көрдүнмээн өске-даа сорулгаларны күүседиринге киржир кылдыр чорударын болдурбас деп санаар.

2. Национал-дар аразының чөрүлдээлериниң болгаш өске-даа онзагай болуушкуннарының районнарынга корум-чурумну деткииринге республикалар аразының тускай кезектерин дугуруштунган хуусаада тургузар дугайында шиитпирин эвилелдешкен республикаларның бүгү Дээди Советтери-биле кады хүлээп алырын ССРЭ-ниң Дээди Совединге сүмелээр.

3. Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң, автономнуг областарның болгаш округтарның улус депутаттарының Советтериниң киирген саналдарын болгаш түннелдерин өөреніп көрүп тургаш, экономиканы чогумчалыг болдурарының болгаш рынокче шилчилгениң чаңгыс аай программазының тодараттынган төлевилелин ССР Эвилелиниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле, 1990 чылдың октябрь 15-те киирер.

4. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң Дээди Соведениң хүлээп алган хоойлуларын болгаш доктаалдарын барымдаалап база рынокче шилчилге талазы-биле программаларның ССРЭ-ниң Дээди Соведениң комитеттеринин болгаш палаталарның доктаамал комиссияларының деткээн кол-кол үүлдерин өөреніп көрүп тургаш, 1991 чылдың планының болгаш бюджединиң төлевилелдерин ажылдап кылырын боттандырар.

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң Даргазы А. ЛУКЬЯНОВ.

Москва, Кремль.
1990 чылдың сентябрь 24.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СОЛУННАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЖУРНАЛДАРЫНЫҢ БАЗА УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ЧЕР-ЧЕР СОВЕТТЕРИНИҢ СОЛУННАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Соведениң доктаалы

Россияның массалыг информация чепсектерин тургузар дугайында РСФСР-ниң улус депутаттарының бирги Съездизиниң шиитпирин күүсетпишаан, РСФСР-ниң Дээди Соведениң **доктаадыры болза:**

РСФСР-ниң Дээди Соведениң солуннарын болгаш журналдарын тургузар.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң солуннарын болгаш журналдарын парлаарын 1990 чылдың октябрьдан эгелеп РСФСР-ниң Парлалга болгаш массалыг информация министерствозу-биле кады организастаарын РСФСР-ниң Дээди Соведениң массалыг информация чепсектериниң, хөй-ниити организациялары-биле болгаш хамаатыларның массалыг шимчээшкиннери-биле харылзаалар база хөй-ниитиниң санал-онаалын өөреніп көөр талазы-биле комитединге дагзыр.

2. «Советская Россия» солуннуң редакция коллегиязынга бүзүрел чок чорукту илергейлээр.

«Советская Россия» солуннуң РСФСР-ниң Дээди Совединге дамчыдып бээрин СЭКП ТК-га саналдаар.

«Советская Россия» солуннуң кол редакторунуң кандидатуразының талазы-биле саналды РСФСР-ниң Дээди Совединге бадыладыры-биле неделя дургузунда хуусаада киирерин РСФСР-ниң Дээди Соведениң массалыг информация чепсектери, хөй-ниити организациялары, хамаатыларның массалыг шимчээшкиннери-биле харылзаалар база хөй-ниитиниң санал-онаалын өөреніп көөр талазы-биле комитединге дагзыр.

3. Москвада партийжи парлалга черлериниң эт-хөреңгизин, полиграфия базазын хуваажыр талазы-биле комиссияны РСФСР-ниң Дээди Соведениң Президиумуу тургузар болгаш оларны хөгжүдеринге киирген күрүне хөреңгилерин база чарыгдаттынган орулганы эгидериниң эргежок чугулазын барымдаалап көөр.

4. Чер-черниң парлалга күүлерин улус депутаттар Советтериниң өнчүзү кылдыр 1991 чылдың январь 1-ге чедир эгидип бээр дугайында айтырыгны РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели, улус депутаттарының чер-чер Советтери шиитпирлээр.

5. Боттарының парлалга органнарын 1991 чылдың январь 1-ден эгелеп боттускайлаң парлаар дугайында айтырыгны РСФСР-де автономнуг республикаларның Дээди Советтери, автономнуг областарның болгаш округтарның улус депутаттарының Советтери, улус депутаттарының край, область, хоорай болгаш район Советтери шиитпирлээр.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Даргазы Б. Н. ЕЛЬЦИН

Москва,
РСФСР-ниң Советтер бажыңы.
1990 чылдың сентябрь 22.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААЛЫ ССРЭ-НИҢ ИХМ-НИҢ ИШТИКИ ШЕРИГЛЕРИНИҢ ЧЕПСЕКТИГ КҮШТЕРИНИҢ ЧАЗААНЫҢ ДУГАЙЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Соведениң доктаалы

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң, ССРЭ-ниң ИХМ-ниң иштики шериглериниң, ол ышкаш ССРЭ-ниң КАК шериглериниң хүрээлеңинге хуусаалыг шериг албанынга келдирткен РСФСР-ниң хамаатылары ССРЭ-ни камгалаар талазы-биле шериг албаны хүлээлгелерин күүседири-биле чергелештир эвилелдешкен республикаларда тыптып келген национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээр талазы-биле хемчеглерге ССРЭ-ниң чазаанын шиитпирин ёзугаар киржип турар чорук РСФСР-ниң Конституциязының 29 үүлүнге чөрүшкек болуп турар. РСФСР-ниң иштики херектер органнарының анаа болгаш начальник составының кижилерин ол чөрүлдээлерни шиитпирлээринге база киириштирип турар.

РСФСР-ден дашкаар черлерде национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге киржир кылдыр РСФСР-ниң хамаатылары чорудуп турары таарышпас дээрзин барымдаалавышаан, РСФСР-ниң Дээди Соведениң **доктаадыры болза:**

1. Шериг албанынга келдирткен РСФСР-ниң хамаатыларын РСФСР-ден дашкаар черлерде национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге болгаш РСФСР-ниң Конституциязының 29 үүлүнде көрдүнмээн өске-даа сорулгаларны күүседиринге киржир кылдыр чорударын болдурбас деп санаар.

2. Национал-дар аразының чөрүлдээлериниң болгаш өске-даа онзагай болуушкуннарының районнарынга корум-чурумну деткииринге республикалар аразының тускай кезектерин дугуруштунган хуусаада тургузар дугайында шиитпирин эвилелдешкен республикаларның бүгү Дээди Советтери-биле кады хүлээп алырын ССРЭ-ниң Дээди Совединге сүмелээр. Айыттынган кезектерни тургузары чүгле керээге үндезилээш, боттанган турар ужурлуг.

Чөрүлдээлер үнген районнарда ССРЭ-ниң иштики шериглерин болгаш Чепсектиг Күштерин республикалар аразының тускай кезектери-биле солуурунуң хуусааларын болгаш чурумун тодаргайлаар.

Эвилелдешкен өске республикаларның девискээрлеринге национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге шериг күжүн сонуургалдыг талаларның парламентилериниң аразынга чүгле керээ негелделерин ёзугаар ажыглап болур деп санаар, а күштү канчаар ажыглаарын республикаларның Дээди Советтериниң тускай тургусканы парламент комиссияларының доктаамал контролюнуң алдында тургустунган турар ужурлуг.

3. РСФСР-ден дашкаар черлерге национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге киржир кылдыр РСФСР-ниң иштики херектер органнарының РСФСР-ниң ИХМ-ниң өөредилге черлериниң анаа болгаш начальник составының кижилерин чорударын хоруур.

4. 1990 чылдың ноябрь 1-ге чедир шиитпир күлээп алдынмас таварылгада ССРЭ-ниң ИХМ-ниң иштики шериглеринге РСФСР-ниң хамаатыларын келдирерин болгаш национал-дар аразының чөрүлдээлерин шиитпирлээринге киржип турар ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң шериг кезектеринге албан эртирер кылдыр РСФСР-ниң хамаатыларын чорударын соксалыр эргени РСФСР-ниң Дээди Соведи болунга магадылап ап турарын ССРЭ-ниң Дээди Совединге дыңнадыр.

РСФСР-ниң Дээди Соведениң Даргазы Б. Н. ЕЛЬЦИН.

Москва, РСФСР-ниң Советтер бажыңы.

1990 чылдың сентябрь 21.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ПАРТИЯ РАЙКОМУН ЧҮҮ ДЭЭШ ШҮГҮМЧҮЛЭЭНИЛ

Районнуң XXXI партия конференциязынга партия райкомунуң ажылының отчёдунуң болгаш районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында илеткел кылган партия райкомунуң бирги секретары В. Д. Монгуш партийжи-организастыг, идеологтуг, организастыг ажылдарны экижидер, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир дээш, районнуң партия организациязының ап чорудуп турар хемчеглеринге доктааган. Бирги эвелгеге партия райкомунуң ажыл-чорудулгазын эде тургузар, чаартыр дээш чаа аргаларны ажыглап, дилээшкиннерни кылып турарындан ажылды планнаарының практиказын эде көрген, пленумнарга, хуралдарга чугаалажыр айтырыгларның саны ийи катап кызырылган, партия эге организацияларынче чорудар доктаалдарның, саазынналарның саны эвээжээн. Партия эге организацияларынче, күш-ажылчы коллективтерже сатышты салып, политхүннерни, комплекстиг үүгүшкүннерни кылып турар. Илеткелчи районнуң партия организациязының, Советтериниң, ажыл-агый органнарының, хөй-ниити организацияларының, ажыл-чорудулгазынга бүгү талалыг анализти берген, четпестерни ажыт-чажыт чогубиле чугаалаан, эде тургустунуушкунуң негелдеринге дүүштүр ажылдавайн келген удуртукчуларның, коммунистиниң адын адап, чептүү-биле шүгүмчүлээн. Ооң-биле чергелештир партия ажылын моон соңгаар СЭКП-ниң XXVIII съездизинин, РСФСР-ниң Компартиязының Тургузукчу съездизинин шиитпирлеринге дүүштүр канчаар эде тургузарының, чаартырының аргаларын, хевирлерин тодаргай чугаалаан.

Конференцияга санал берген делегаттар партия райкомунуң отчёттуг үеде чоруткан ажыл-чорудулгазынга бүгү талалыг анализти берип, чүүү чедир кылбаанынга доктааган. Сос алган эштериң хөй муруузу партия эге организацияларының ажылын партия райкому канчаар удуртуп турарынга доктааган. Илеткелчи партия райкомунуң ажыдакчыларын эге организацияларда быжыглааның чугаалааш, оларның дайынчы арга-шинээзин бедидер дээш чогуур хемчеглерни ап турарын чугаалаан. Ындыг-даа болза херек кырында ындыг эвес болган. Санал берген эштер партияның үндезини, эде тургустунуушкуннуң кол өвенозу болур партия эге организацияларын партия райкому четпес удуртуп, чогуур практиктиг дузаны чедирбейн турарын чөптүү-биле шүгүмчүлээн.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта партком секретары Ө. А. Сат санал бергеш, партия эге организацияларының, коммунистиниң башкарыкчы ролюн көдүрер дугайында чугаа биске ховар болуп келген, чогуур кичээнгейни ажылагый айтырыгларын шиитпирлээринче угландырып келген. Ооң уламындан сөөлгү үеде партияның, коммунистиниң ат-алдары, ролю кудулаанын ол чугаалаан. «Чыраа-Бажы» совхозтан делегат О. Ч. Ондар, Тере-Хая школазының директору Н. Б. Сат олар санаалга партия райкомунуң бюро кежигүнери, ажылдакчылары партия эге организацияларынга практиктиг дуза көргүспейн келгенин, райкомнуң хүлээп алган доктаалдары үүнү шиитпирлээни эге организацияларга четпейн турарын шүгүмчүлээн. Ооң ынай партия эге организацияларының секретарларынга толептиг коммунистини шилип албайн турарын айыткан. Райкүүскомнуң иштики херектер килдизинин начальниги В. П. Пирлей чүве чугаалааш, илеткелчи партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазынга ханы, бүгү талалыг анализти берип шыдаанын демдеглээн. Районнуң партия организациязының ажылы сегивейн, харын-даа чылдан чылче кудулап орар, ооң чылдагааннары тодаргай илереттинмээн. Ынчангаш партия райкомунуң ролюнуң кудулаа орарын ол айыткан.

Партия райкомунуң секретарлары, килдис эргелекчилери, ажылдакчылары ажылчы чондан хоорук ажылдап келгенин конференцияның делегаттары шыңгыы шүгүмчүлээн. Секретарлар, ылангыя партия райкомунуң бирги секретары В. Д. Монгуш кончуг шүшпеп ажылдап келгенинден, районнуң партия ажылында чаартылгалар шоолуг эвес болган. Партия райкомунуң секретарлары, килдис эргелекчилери будурулгелерге, суурларга, совхозтарга келгеш, актив-биле ужурашкаш чорүй баар. Бедүүн ажылчынарның, тараачыннарның, интеллигенцияның ажылхерээн, амыдыралын, хандырылгазын, бодап чоруур бодалын, пегелде-хереглелин сонуургавайн турар. Олышкаш партия райкомунуң ажылдакчылары ажылчы чонга лекцияларны ховар номчуп келген. Райкүүскомнуң сан-хөө килдизинден делегат А. Д. Монгуш санал бергеш, партия райкомунуң секретарьлары (В. Д. Монгуш, Н. Ф. Монгуш, В. И. Ярмолюк) будурулгелерге, организацияларга ховар барып турарын шүгүмчүлээн, ооң уламыдан ында ажылиштин, кижилерниң амыдыралының байдалын эки билип албаан болуп турар. Район төвүнде сан-хөө килдизинин чамдык ажылдакчылары безин ол даргаларны танывас болганын элдепсинин чугаалаан. «Большевик» совхозтан делегат Ө. Б. Ондар партия райкомунуң идеология килдизи четпес ажылдап турарын чугаалаан. Районнуң даргалары лекциялар номчуйын, беседалар эрттирбейн турар. Республикага, чуртка болган болуушкуннарны солуннардан номчуп, телевидениеден көрүп алыр-дыр бис. Партия райкомунуң ажылдакчылары болгаш оске-даа удуртукчулар ол дугайында бистерге чугаалап, тайылбырлап бербейн келген, ынчангаш амыдыралдан, болуушкуннардан хожудап турар-дыр бис.

Ажылчы чоннуң амыдыралының деңнелин бедиядери, оларның негелдеринге, хереглелдеринге дыңнангыр болуру, амыдырал хандырылгазын экижидери партияның чугула сорулгаларының бирээзи. Ындыг турбуже, бо чугула херекче партия райкому, чамдык партия эге организациялары кичээнгейни салбайн келгенин делегаттар саналынга чугаалаан. «Чыраа-Бажы» совхозтан делегат С. Д. Ховалыг саналынга Хорум-Даг суурнуң чурттакчыларын аъш-чем, улетпүр барааннары-биле багай хандырып келгенин, ында ковуруг үрелгеден кырган, чалыы чон сугну сүзүп кежип турарын айыткан. Районнуң төп эмнелгезинден делегат Х. С. Саая сөс алгаш, 1965 чылдан бээр партияның конференцияларынга болгаш оске-даа хуралдарга олуржуп келгеш, кижиниң чаагай чоруу, кадыы дээш чогуур сагыш салыр дугайында хөй чугаалар болуп келгенин айыткаш, бо талазы-биле хүлээп алган доктаал-шиитпирлер колдуунда күүсеттинмейн турарын чугаалаан. Ооң чижээнге Чадааананың район эмнелгезин киирген. Эмнелге бажыңы бичелээн, кадрлар чедишпес, эмчилериң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагыш салбайн келген. Кижилериңиң кадыын камгалаарынче көдээ, хоорай Советтери сагыш салбайн турар.

Кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демиселди партия, Совет, ажыл-агый, административтиг органнар хүн бүрү чорудуп келген, ындыг-даа болза ооң дээштин чавыс болуп турарын конференцияга демдеглээн. Ооң чылдагааны болза коммунистер, ада-иелер, ажыл чоктар, шиитпирип чораанар, аныяктар, шеригден халажын келгеннер, школа доосканнар, назы четпестер, чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле ажылдын кошкаандан болуп турарын конференцияга илеткелчи болгаш санал бергеннер айыткаш, кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди күштелдирериниң хемчеглерин күүседир дээш партия райкому шудургу ажылдаарын чугулага көрген.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, РСФСР-ниң КП-ның Тыва республика комитединиң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияның ажылынга киржип, делгереңгей чүве чугаалаан. Партияның, коммунистиниң ат-алдарын, башкарыкчы ролюн көдүреринче, партия ажылының стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдарынче, ажылчы чонуң бүгү кезектери-биле харылзааны быжыглаарынче, оларның эрге-ажыы дээш демиселди күштелдиреринче конференцияның киржикчилерин ол кыйгырган. Советтер, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организациялар-биле бир дениг ажылдаарының чугулазын айыткан. Национаддар аразында харылзааларны быжыглаары, сайзыраңгайжыдары амгы үеде эң чугула айтырыгның бирээзи болуп турар, ону чогумчалыг шиитпирлээр дээш, республика комитеди кандыг хемчеглерни ап турарынга оратор доктааган. Тыванын улус ажыл-агыйын рынок экономиказынче удавас шилчидер, аная белеткелдин чоруп турарын, моон соңгаар канчаар ажылдаарывысты база республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын ол чугаалаан.

Конференция партия райкомунуң, районнуң партия организациязының контроль комиссиязының чаа составтарын, республика конференциязынче делегаттарны соңгаан. Партия райкомунуң бир секретарын чажыт бадылаашкын-биле соңгуурунуң данзызынга «Тыва» совхозтуң директору Д. Б. Кара-Сал биле партия райкомунуң бирги секретары турган В. Д. Монгушту киирген. Бадылаашкынның түнелинде кайызы-даа соңгутпаан. Партия райкомунуң бирги секретарын, секретарын конференцияның ийиги үе-чадазында соңгуурун шиитпирлээн. Партия райкомунуң ийиги секретарынга Н. Ф. Монгуш шилилгелиг соңгуткан. Районнуң партия организациязының контроль комиссиязының даргазынга К. Б. Сегленмейни соңгаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: Иван Васильевич Цымбаленко машиналарның моторларын септээр ажылга үжен ажыг чыл болган. Коммунал ажыл-агыйның АТБ-зинде ол ам-даа ажылдавышаан. Бодунуң мергежилинге аныяктарны база өөредип, моторларны септээринге дузалаштырып турар. Ооң ажылы — будурулгениң планыг даалгаларын күүседиринге улуг идиглиг болуп келген. Хоочун ажылчынның кызымак ажыл-ижин үнелеп, аная мактал бижиктерни, өртектиг белектерни хөй удаа тыскан. Бо хүннерде ол сес айларның чарыжының тиилекчилериниң бирээзинге санаткан.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Партия ажылынга

хамаарыштыр бодалдар

ЧАА ҮЕ-ЧАДАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

СЭКП-ниң иштики харылзааларын ханызы-биле демократыдарынга база бир кол черни партияның контроль ажыл-чорудулгазы эзлээр. Партия комитеттери-биле чангыс аай боттускайлаң контроль органын тургузар дээн хөй чыл иштинде боттанмаан кузээшкиннер амыдыралга боттанып, партия Устав өзугаар хоойлужуткан дүрүмнүг-даа болган.

Партияның төп болгаш чер-черлерде органнарының контроль комиссиялары ботбашкарылга-биле, СЭКП-ниң Уставынга болгаш контроль комиссиязының дүрүмүнге ажыл-чорудулгазын удуртулга болдургаш, ажылдаарын чурумчуткан. Контроль комиссиязы партийжи хүрээлениң чангыс аай эвин быжыглап, партия эге организацияларының тускайлаң чоруун хандырарынга улуг идигин бээрин көрүп турар.

Бо үеге чедир партия Барыын-Хемчик райкомунуң чашында партийжи контроль комиссиязы ол-ла комитеттиң тургускан органы болуп, аная ажыл-чорудулгазының угланышкынын башкартып, чүгле берген даалгаларны күүседип, коммунистиниң хуу-херектерин сайгарарынга киржип, партийжи хемчеглер онаарынга бот-идепкейни илередип келгенин ажыыбиле мөнгүр апаар. Кылган ажыл-херектеринге ханы анализти бээри болдунмайн келген, чүгле партия комитединиң бюрозу түүнел состуг, эргелиг турган. Ынчангаш контроль органынга принципиалдыг, дээштиг, шыңныг түүнелдер үндүрери болдуумас турганы таварылга эвес. Коммунистиниң хөй кезии партийжи контроль комиссиязын хемчег онаар орган кылдыр билип чорааныны чылдагааны-даа ында.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге хүлээп алган Устав өзугаар моон мурнунда турган ревизия комиссиязыбиле партийжи контроль комиссиязының хүлээлгелерин эде көргеш, чангыс аай контроль комиссиязын тургускан. Контроль комиссиязын районнуң партия конференциязынга соңгуур болгаш ол аная отчёттуг болур. Конференцияга дүрүмнү бадылаар болгаш аная дүүштүр бот-тускайлаң ажылдаар. Контроль комиссиязы партийниң удуртур органнарының шиитпирлериниң күүседезин хайгаралга алыр. Коммунистиниң партийжи сагылга-чурумну болгаш моральдың нормаларын сагып турарыбиле холбашкан айтырыларны шиитпирлээр, партия кежигүнериниң ат-алдарын болгаш төлеп-мөзүзүн камгалаар. Шүгүмчүдел кызар чоруккa болгаш эрге-чагыргазын өскээр ажыглаар чоруктарга буруулуг кижилерге хамаарыштыр харыысалганы онаар, партия бюджединин күүселдезин болгаш партияның албан черлериниң дүрүмүнге таарыштыр өске-даа ажылдарны контроль комиссиязы чорудар. Партияның контроль комиссиязы эге организациялар-биле сырый харылзааны тудуп, ажык-чарлыг чорукту калбартып, партийжи ажыл-ишке демократыдылганы чедип алыр дээш коммунистиниң идепкейинге даянып алгаш, ажылдаар апаар.

Дөстей-оол МОНГУШ.
Партияның Барыын-Хемчик райкомунуң чанында партийжи комиссия даргазы.

БОДАНЫЫЛЫҢАР, ӨӨРҮМ

Найысылал Кызылдың «Найырал» кинотеатрының чанында пиво садар чер кылып каанын чүү деп бодаар силер? Эки, чурумнуг чүве болза ында багай чүү деп. Ынчалза-даа алгы-кышыбиле үнмерлешкен турарывыс чаржынчыг-ла чорду. Ында эллчег бажынче чүткээн аныяк оолдарны көөрге безин көруш чок.

Тывалар хоп-кочуга кирип турда, чоп кончуг бодаммас чүве ийик. Хөй бөлүк кижилерни орус эштер чуруккa тырттырып ап-даа турар чорду. Та кая үндүрүп, багывыс үнер. Аныяк оолдар, бисти чонувус чагып, сургап-ла турар-дыр, черле боданып көрээлинер.

Кадыргы КЫРГЫС.

БИСТИҢ КИРЖИЛГЕВИС

● Байлаавыс – малывыс ●

Мөңгүн-Тайганың чонуунуң кол-ла байлаа, хөреңгизи — мал. Малывыс өзүп турар. Ниитиниң база чонуң хуузунда малы-биле катай 130 муң. Олар кадырберт, хая-даштыг делгемнерде чүзүн-баазын болуп берген оттап чорда, көөрге чараш-ла.

Чыл санында курунеге 72 тонна дүүтү. 1020 тонна эттн, эвээш эвес саржаны, сүттү, алгы-кештн дужаап турар чоц бис. Чылдала малдың 20—25 муц чаш төлү немежир. Малчыннарывыс база-ла өске районнарда дег, уйгу-чыдын, дышшөлээ билбес, кадыг-дошкун агаар-бойдуска дадыгын калган. Мөңгүн-Тайганың агаары өске кайы-даа райондан артык ширин дээрзи билдингир. Ынчангаш малчыннарывыс эргим, эңне хүндүткелдиг улус. Бисте сүстүп чыдар оът-сиген чок, оъду тайыс, ынчалзадаа хоолудуг, онзагай. Өзүдуг-да «изиг» оът бисте. Сарлык биле чылгыдан өскези азыралга чаңчыгын калган, сиген болгаш холумак чем ыяап-ла херек. Ылангыя часкы үеде шээр малга бергелер ыяап-ла таваркы бээр, мал чеми төнер.

Чыл санында канчап-чоп турган 3500—4000 тонна сигенни, чүс-чүс тонна холумак чемнерни курлавырлап ап турзувусса-даа, ол чедишпес. Ынчангаш малга чем белеткээри дээрге районнуң өзулуг-ла бүгү чонунуң хөрээ апарган. Суурларда коллективтер чүгле сиген белеткелиннге эвес, харын мал оолдап турда, тустус организациялардан төлээлерни сакманчылар кылдыр аътхарары чаңчыл апарган. Кыштаглаашынга, чазаглаашкынга хамаарышкан белеткел, кыргылдага киржири, коллективтерни, агиткварталлдарны малчын коданнарга быжыглаары база-ла шуут чаңчылывыс, хүлээлгевис апарган. Малчыннарга дузалашпайн, эзт, сүт кайыл деп чарбытынарга, арын-нүүргге шуут таарышпас. Ынчангаш кажаа коптарар, хой кырыгыр, чаш малды ыдып, тудар, сигеннээр-дир бис.

Мөңгүн-Тайганы онзагай байдалдарында малга четчир саныг чем баазазын белеткен алыры тергинин берге айтырыг. Чүге дизе бодувустуң девискээривисте сиген шөлү эвээш, агаарывыс база дошкун. Ынчангаш өске девискээрлерден диленир, колданыр ужурга чылдын-на таваржып тур бис. Бо чылын район 3500 тонна сигенни белеткээр планныг. Ооң чүгле 12 хуузун бодувустан белеткеп ап болур аргалыг бис. Ак-Чыраада хуваалдалыг черивис бар харын. Ол эвээш. Мурнунда чылларда Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Сүт-Хол, Улуг-Хем районнарын девискээрлериниң дугуржулга өзугаар сигеннеп ап турдувус. Ынчангаш оларның удуртукчуларынга, ажылагыйларга өөрүн четтиргенивисти илередип турар бис. Бо чылын ук районнарга каан-халыын болганынга доктааган. Илеткелчи партия райкомунуң ажыдакчыларын эге организацияларда быжыглааның чугаалааш, оларның дайынчы арга-шинээзин бедидер дээш чогуур хемчеглерни ап турарын чугаалаан. Ындыг-даа болза херек кырында ындыг эвес болган. Санал берген эштер партияның үндезини, эде тургустунуушкуннуң кол өвенозу болур партия эге организацияларын партия райкому четпес удуртуп, чогуур практиктиг дузаны чедирбейн турарын чөптүү-биле шүгүмчүлээн.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта партком секретары Ө. А. Сат санал бергеш, партия эге организацияларының, коммунистиниң башкарыкчы ролюн көдүрер дугайында чугаа биске ховар болуп келген, чогуур кичээнгейни ажылагый айтырыгларын шиитпирлээринче угландырып келген. Ооң уламындан сөөлгү үеде партияның, коммунистиниң ат-алдары, ролю кудулаанын ол чугаалаан. «Чыраа-Бажы» совхозтан делегат О. Ч. Ондар, Тере-Хая школазының директору Н. Б. Сат олар санаалга партия райкомунуң бюро кежигүнери, ажылдакчылары партия эге организацияларынга практиктиг дуза көргүспейн келгенин, райкомнуң хүлээп алган доктаалдары үүнү шиитпирлээни эге организацияларга четпейн турарын шүгүмчүлээн. Ооң ынай партия эге организацияларының секретарларынга толептиг коммунистини шилип албайн турарын айыткан. Райкүүскомнуң иштики херектер килдизинин начальниги В. П. Пирлей чүве чугаалааш, илеткелчи партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазынга ханы, бүгү талалыг анализти берип шыдаанын демдеглээн. Районнуң партия организациязының ажылы сегивейн, харын-даа чылдан чылче кудулап орар, ооң чылдагааннары тодаргай илереттинмээн. Ынчангаш партия райкомунуң ролюнуң кудулаа орарын ол айыткан.

Партия райкомунуң секретарлары, килдис эргелекчилери, ажылдакчылары ажылчы чондан хоорук ажылдап келгенин конференцияның делегаттары шыңгыы шүгүмчүлээн. Секретарлар, ылангыя партия райкомунуң бирги секретары В. Д. Монгуш кончуг шүшпеп ажылдап келгенинден, районнуң партия ажылында чаартылгалар шоолуг эвес болган. Партия райкомунуң секретарлары, килдис эргелекчилери будурулгелерге, суурларга, совхозтарга келгеш, актив-биле ужурашкаш чорүй баар. Бедүүн ажылчынарның, тараачыннарның, интеллигенцияның ажылхерээн, амыдыралын, хандырылгазын, бодап чоруур бодалын, пегелде-хереглелин сонуургавайн турар. Олышкаш партия райкомунуң ажылдакчылары ажылчы чонга лекцияларны ховар номчуп келген. Райкүүскомнуң сан-хөө килдизинден делегат А. Д. Монгуш санал бергеш, партия райкомунуң секретарьлары (В. Д. Монгуш, Н. Ф. Монгуш, В. И. Ярмолюк) будурулгелерге, организацияларга ховар барып турарын шүгүмчүлээн, ооң уламыдан ында ажылиштин, кижилериниң амыдыралының байдалын эки билип албаан болуп турар. Район төвүнде сан-хөө килдизинин чамдык ажылдакчылары безин ол даргаларны танывас болганын элдепсинин чугаалаан. «Большевик» совхозтан делегат Ө. Б. Ондар партия райкомунуң идеология килдизи четпес ажылдап турарын чугаалаан. Районнуң даргалары лекциялар номчуйын, беседалар эрттирбейн турар. Республикага, чуртка болган болуушкуннарны солуннардан номчуп, телевидениеден көрүп алыр-дыр бис. Партия райкомунуң ажылдакчылары болгаш оске-даа удуртукчулар ол дугайында бистерге чугаалап, тайылбырлап бербейн келген, ынчангаш амыдыралдан, болуушкуннардан хожудап турар-дыр бис.

Ажылчы чонуң амыдыралының деңнелин бедиядери, оларның негелдеринге, хереглелдеринге дыңнангыр болуру, амыдырал хандырылгазын экижидери партияның чугула сорулгаларының бирээзи. Ындыг турбуже, бо чугула херекче партия райкому, чамдык партия эге организациялары кичээнгейни салбайн келгенин делегаттар саналынга чугаалаан. «Чыраа-Бажы» совхозтан делегат С. Д. Ховалыг саналынга Хорум-Даг суурнуң чурттакчыларын аъш-чем, улетпүр барааннары-биле багай хандырып келгенин, ында ковуруг үрелгеден кырган, чалыы чон сугну сүзүп кежип турарын айыткан. Районнуң төп эмнелгезинден делегат Х. С. Саая сөс алгаш, 1965 чылдан бээр партияның конференцияларынга болгаш оске-даа хуралдарга олуржуп келгеш, кижиниң чаагай чоруу, кадыы дээш чогуур сагыш салыр дугайында хөй чугаалар болуп келгенин айыткаш, бо талазы-биле хүлээп алган доктаал-шиитпирлер колдуунда күүсеттинмейн турарын чугаалаан. Ооң чижээнге Чадааананың район эмнелгезин киирген. Эмнелге бажыңы бичелээн, кадрлар чедишпес, эмчилериң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче сагыш салбайн келген. Кижилериңиң кадыын камгалаарынче көдээ, хоорай Советтери сагыш салбайн турар.

Кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демиселди партия, Совет, ажыл-агый, административтиг органнар хүн бүрү чорудуп келген, ындыг-даа болза ооң дээштин чавыс болуп турарын конференцияга демдеглээн. Ооң чылдагааны болза коммунистер, ада-иелер, ажыл чоктар, шиитпирип чораанар, аныяктар, шеригден халажын келгеннер, школа доосканнар, назы четпестер, чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле ажылдын кошкаандан болуп турарын конференцияга илеткелчи болгаш санал бергеннер айыткаш, кем-херек үүлгедир чорук-биле демиселди күштелдиреринин хемчеглерин күүседир дээш партия райкому шудургу ажылдаарын чугулага көрген.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, РСФСР-ниң КП-ның Тыва республика комитединиң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияның ажылынга киржип, делгереңгей чүве чугаалаан. Партияның, коммунистиниң ат-алдарын, башкарыкчы ролюн көдүреринче, партия ажылының стилин, арга-методтарын сайзыраңгайжыдарынче, ажылчы чонуң бүгү кезектери-биле харылзааны быжыглаарынче, оларның эрге-ажыы дээш демиселди күштелдиреринче конференцияның киржикчилерин ол кыйгырган. Советтер, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организациялар-биле бир дениг ажылдаарының чугулазын айыткан. Национаддар аразында харылзааларны быжыглаары, сайзыраңгайжыдары амгы үеде эң чугула айтырыгның бирээзи болуп турар, ону чогумчалыг шиитпирлээр дээш, республика комитеди кандыг хемчеглерни ап турарынга оратор доктааган. Тыванын улус ажыл-агыйын рынок экономиказынче удавас шилчидер, аная белеткелдин чоруп турарын, моон соңгаар канчаар ажылдаарывысты база республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын ол чугаалаан.

Конференция партия райкомунуң, районнуң партия организациязының контроль комиссиязының чаа составтарын, республика конференциязынче делегаттарны соңгаан. Партия райкомунуң бир секретарын чажыт бадылаашкын-биле соңгуурунуң данзызынга «Тыва» совхозтуң директору Д. Б. Кара-Сал биле партия райкомунуң бирги секретары турган В. Д. Монгушту киирген. Бадылаашкынның түнелинде кайызы-даа соңгутпаан. Партия райкомунуң бирги секретарын, секретарын конференцияның ийиги үе-чадазында соңгуурун шиитпирлээн. Партия райкомунуң ийиги секретарынга Н. Ф. Монгуш шилилгелиг соңгуткан. Районнуң партия организациязының контроль комиссиязының даргазынга К. Б. Сегленмейни соңгаан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

НАЙЫРАЛДЫ БЫЖЫГЛААР

Тыва дугайында теп солуннарга бижээн, радио, тедевиденнеге дамчыткан материалларны номчуп, дыңнап, көрүп оргаш, сеткилсатыжым дойлуп турза-даа, ыыдажын эрттирип келдим. Теп телевиденнеден Элегесте болуушкуннарны көргүзерге, «аяам долуп», солунче биживес аргам чок апарды.

«Ийи ыт аразынче сеок октава, ийи кижи аразынче сес октава» деп тыва-ларның мерген үлегер чугаазы бар болгай. Богдановский, Ляпчинская, Даниленко дээн чергелиг кызыы бодалдыг кижилер өртү өскүдүп үндүрүлер. Оларның хөрээн ыынгыызы-биле көрүп, чон мурнуунга хемчегин онаар херек.

Улустар аразынга найыралды быжыглаарының улуу, ону божанналыр, бүдүн тыва нациының ап-менге демейлеп Саян-Танды кырында аъттарлыг чепсегленген болуктер орус чурттакчылыг суурларже халдап турар-даарге кайын боор. Тыва малчыннар Моолдан суг боомнуг ап турар дээрге, нациналлар хамаанчок, чурттар аразының харылзааларынче нүүлдүг халдаашкын ышкажыл!

Анныыр-тывыш ажылагыйында чеди чыл ажылдап тур мен. Боо-монгуга дорт хамаарылгалыг кижи мен, ынчалза-даа чангыс-даа карабин боолуг малчын чок, харын-даа дүүргелиг малчыннар безин ховар дээрзин харыысалгалыы-биле бижип ор мен. Адыг-хайыракан, ыт-куш, кокай-боруу, оор-хулган дээш, малчыннарның дүн-хүн чокка ажаан олулары күрүне малынче семээрге чүве ковей, ол хирезинде бистиң малчыннарывыс кандыг-даа камгалал чок.

Шагаан-Арыг хоорайның орус, тыва болгаш оске-даа нация аймак чону теп черлерде, иштикиде, даштыкыда Тыва дугайында нептерээн хоп-нүүлдүг буруу шаап турар. Аная алыскаш, бистин-даа хоорайывыстан орус дыл кырынга чугаалажыр чурттакчыларның көжүп турары шын. Чептүг эвес фактыларга даянып алгаш, шынчы эвес материалдар бижээн журналистиниң кара сагыштынын билгеш, дедир көжүп кээп турар улустар база бар. Удавас үе чүвениң шын-мегезин тодарадып кээр аъеспе.

Орус чурттакчылар чангыс бо чылын Саян артынче көжүп турар эвес, ооң мурнунда-даа аай-дедир аргыжып турган болгай. Элезининг хову ортузунда Шагаан-Арыгны бактап-бактап, ооң соонда дедир көшкүлеп келген хамаатыларны эвээш эвестн билир мен. Автомашина, тывылбас барааннар сүрүп келген чижек амыдыралдыг улустың сонгаар ашканы тывалардан дезип көшкеп кижилериниң санында кирип, ниити сан-түүнү улгаттырып чыдар.

Чазын СЭКП райкомунуң болгаш райкүүском бажыңының баарынга болган митинг соонда Илья Хисматулин дээрзи сонгаартан полк эккелгеш, тываларны базар деп менээ чугаалап турду. Ооң оозун дорамчылал сестери кылдыр хүлээп алган мен. Владимир Невержицкий тывалар орустарны үндүр ойладып алгаш, техника, электри чыгыы, кывар-чаар материалдар чок артар, орустар чокка чурттап шыдавас деп турду. Шын харын, ангыланып алгаш кандыг-даа чонкуң чурттаары берге. Ынчалза-даа тывалар кайын мырынай хол даян улус деп, Тываның хем-суглары, ашмекн, казымал байлаа ийи чүс муң ажыг тываларның хамаанчок, өске кижилериниң амыдырал-чуртталгазын хандырып шыдаар. Чүгле чугаа ол дугайында эвес, эп-найыралдыг чурттарга дугайында чүве-дир ийин.

Улуг-Хем районнуң Демир-Суг аксынга паром башкарыкчызы С. В. Твердяковбиле бир тыва оол чангыс хүн сугга дүжүп өлген. Тыва оол дугайында кандыг-даа чугаа болбаан, а ол даңгаар арагалаар паромщиниче тывалар боолуг халдаашкын кылып, мойнунга даш баглааш, сугже киир октапкан деп турду. Ол чугааны Кызылда аңныыр-тывыш ажылагый чериниң штаттыг ачызы Николай Крыщин чарлап үндүрген чүве. Шагаан-Арыгга келгеш, милиция начальниги Валерий Хомутовка кирдим. Крыщиниң ол чугаазы хоп-меге болду. Нациялар аразынга дүшкүүрлүг байдал тургузарынга сүмдулуг. Крыщин ышкаш кижилериниң хемчээн база алыр болза эки.

Ооң мурнуу чарыында тайгага читиген орус уругну вертолёт-биле болгаш хөй организациялар дилеп үндү. Мен ол уругну Эйлиг-Хем иштин өрү машиналыг дилеп турган, бир малчын аалга четтим. Ол орус уруг бо аалга бир хонган болду. Ону даартазында хоорайга демги паромщик-биле кады сугга дүшкен тыва оол чедирип каан болду. Мындыг ариг баарлыг тывалар канчап-ла орустарны үндүр-киир ойладып турар болду аан.

Орус чоннуң ачызын көрген бис, ону бедин-биле үнелээр бис. Ынчалза-даа орус кыш, орус хову, орус арга, орус хадын дээш-ле хамыкла чүве орустуу дээш хоолургаан херек чок боор. Шынап-даа дээрге, чижээ, ховуну кижи бүдүрүп алыр эвес. Орустай албас тыва кижиниң чуртунга ажылга тургустунары чүге берге-дей бээр чүвел? Эки ажылды, эки техниканы, эки бажыңны, эки продукцияны, ховар барааннарны бир-ле дугаарында орус кижилер мурнап алыры чажыт эвес. Бо талазы-биле дүшкүүрлүг айтырыглар тургустунуп кээр-дир мону чөптүг кылдыр шиитпирлеве чогуур деп бодаар мен.

Нацияларны оозу эки, моозу багай деп турбайн, чүүү-даа болза деп-дески үлежип чурттаар болза эки. Амы-дуюма найыралды быжыглаар диже, хопчу кадайлар ышкаш, чурт иштинге нүүл тарадып турбайн, аайдедир көжүп турган херек чок боор. Кижилер чүгле эки, багы-биле дээрден башка, нация, аймак талазы-биле ылгашпас ужурлуг.

Ачамның улуг хазының кадайы кырган-авам орус кижи. Анатолий Петрович дээр орус акым, Сергей Петрович, Наталья Петровна дээр орус дүүмаларым-даа бар. Ачам Түлүш Шойдун Самбуевич 1950 чылда Эъжим аксынга Сталин аттыг колхоз тургустунарга, 50-60 тевезин салган. Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтуң оон үнталган тевелери ам 500-600 баш четкен Ала-чурттуң Улуг дайынынга мөөн үш даайым киржип чораан. Ол дээрге танкист Түлүш Шойдун, кавалерист Түлүш Базыр, пулемётчу Дөңгүр-Кызыл Ховалыг олар-дыр.

Ынчангаш бистиң ада-өгбелеривис биске аас-кежиктн ажыг дери-биле, ыыг ханы-биле чаалап берген-дир. Кайы-кайывысты-даа куду көрүп турбайн, эп-найыралдыг чурттап көрээлинер, хөй нациялыг айман чонум.

Толчун-оол ШОЙДУН.
Улуг-Хем район.

Төрээн чуртувуста

МАКЕЕВКА. (Донецк облазы). Киров аттыг металлургия комбинадында профэвилел комитеди боттарының ажылдакчыларында хандырылгазында чеминмес өг-бүлелерни, ол ышкаш дайынын болгаш күш-ажылдың хоочуннарын боттарының хайгаралында алган. «Буянныгларның» тускай поступзуи турган. Оларның кежигүннери заводчуларның материалдыг байдалының талазы-биле карталы турган. Профэвилел комитеди тускай акша-хөрегинин ангылап турган, металлургтар боттарының эштеринге акша-хөрегини тускайлап берип турар. Бирги эвелгеге чугула хереглелдің бараанары: соодукчулар, хеп чуур, даараныр машиналар, пылесостар болгаш өске-даа барааннар-биле хандырып турар. Оларның чурттап турар бажыңнарына септелгени халас кылып бээр. Чүс ажыг өг-бүлелер комбинаттың шак ындыг чинелделиг хандырылгазын ажыглап турар. Амгы үеде Донбасстың өске-даа будурулгелери боттарының ажыл-ишчилериниң социал байдалын камгалаарының шак ындыг программаларын хүлээп ап турар.

МОСКВА. ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилели болгаш литература фондузу Чөөн-Казахстан облазынга бо чылдың чайынында болган чер шимчээшкининиң айыылхалавындан качыгдаанларга 150 муң рубльдің тускайлап берген. Чогаалчылар чурттуң бүгү хамаатыларынга адаччурттуларынга айыылхалапты узуткаары-биле акы-дуюмаын дузазын көргүзери-биле кыйгырыгны угландырган.

ЖУКОВО. (Калуга облазы). «Тиилелге» совхоз ийи квартиралыг дөрт коттеджти тудар. Ооң чамдыктарын бо чылдың дүжүт ажаалдазынга эң-не бедик көргүзүглерни чедип алганнарга бээр. Бо чылдың дүжүт ажаалдазының үезинде совхозтуң администрациязы биле профэвилел комитеди шак ындыг керээни чарып алган. Сөөлгү чылдарда совхоз дөртен хире чаагайжыттынган квартираларны туткан, ам оны тудуп турар. Төпте садыг төвүп, чунар-бажын болгаш эштир бассейн туттуп турар. 90 олуттуг уруглар садиги удавас ажыглалга кирер. Хуузунда боттарынга чурттап бажыңдары тудуп алыр дээн күзелдиглерге совхоз таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузуп, тудуг материалдарын садып, автотранспорт-биле дузалап турар.

(СЭТА).

Кулинария кылыгларының магазини амданыг чемнериниң чаагай чыды-биле чытталып тур. Торттарны быжыргаш, эккеп делгедилер. Оон оске-даа аъш-чемнерни алыксаан улус чыглып келди.

Кулинарияның амданыг далганнарын быжырар кыстарының бригадири Любовь Ивановна Шербинина калбак торттарын садыгже база-ла кирип бар чор.

Кызыл хоорайның төвүнде бо кондитер цеги шагдан тура-ла ажылдаан деп болур. Балык эъдин, котлеттерни быжыргаш, делгептер болгайлар.

Хүнде чеди кижи ажылдаар. Үжен муң рубльдиң чемни садып саварлар. Хоочун садыгжы Ранса Константиновна Канзычакова баштаан садыгжыларның шалыпкынын, ажылынга чаңчыккаанын үнелээр апаар.

ЧУРУКТА: Айлана Намшый ажыл үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Инвалидтер ниитилели: ооң айтырыглары болгаш сорулгалары

НИИТИЛЕЛДЕН ХООРУК БОЛБАЗЫН ДЭЭШ

Кым-даа, кандыг-даа кижи бойдустун хай-халавындан болгаш аарыг-аржыктан база ол ышкаш оске-даа таварылгалардан камгалаттынмаан дээр болзумза, чазыг болбас боор. Кандыг-бир човулаңның ужун кижилер бертик-межел болуп, күш-ажыл кылыр арга-шинээн чидиргенде, оларның эргелерин, хереглелдерин камгалап чедип келир организация бар. Ындыг организация 1968 чылда РСФСР-ниң Конституциязының 49 үүлүнге үндезилеттинип тургустунган. Бүгү-эвилелдиң инвалидтер ниитилелиниң дугайында чугаалап турарым бо.

Ниитилел тургустунуп келирге-ле, инвалидтерниң амыдыралы доп-дораан сегий бербес-ле болгай. Ол дээш ажылдаар, туржур, хүлээп алган программаны херек кырынга боттандырар дээш демисежир апаар.

Чамдык республикаларда инвалидтер ниитилелдери ажылын шуудадып, дээштиг хемчеглерни ап эгелей бергеннер. Ниитилелдер боттарының солуннарын үндүрүп эгелээннер. Башкирияда «Вестник инвалида», Марий АССР-де «Инвалид» солуннар айда ийи катап үнүп турар. Солуннарның инвалидтерге ажык-дузазы аажок улуг.

А бистиң республикада кандыг ажылдар кылдыганыл? Тыва АССР-де ниитизи-биле 7 муң ажыг бирги, ийиги, үшкү бөлүктүн инвалидтери бар. Бо сан-чурагай өзүп-даа, бадып-даа турар, ынчангаш тодаргай эвес.

Бистиң республиканың районнарында инвалидтер ниитилелдери тургустунгандаа бол, оларның ажылжиниге удуртукчу даргалар үлүг-хуузун кириштирбейн турары кончуг хомуданчыг. Шак мындыг чемелелди Мөңгүн-Тайга, Кызыл, Өвүр районнарның удуртукчуларынга хамаарыштырып болур. Боттары кац кадык болгаш инвалид кижиниң сагышсыраашкынын, бергелерин билбес боор база чадавас.

Инвалидтер ниитилелинге күзээн-не инвалид кижи кирип болур. Ниитилел бодунуң кежигүннериниң эргеажыы дээш арга-шинээзин долузу-биле ажыглап турар. Аъш-чем бараннарындан аңгыда, бүдүрүлге бараннарын, даараныр машиналарны, соодукчуларны, мал чеми дээш, оон-даа оске амыдыралга ажыглаар үүлдериг кежигүннер ниитилелдиң дузазы-биле садып ап турарлар. Ол талазы-биле тускай фонд бар. Бо чылдан эгелеп, рынок фондузунче кээп турар автомашиналарның 10 хуузун инвалидтерге сайгарарын өөренип көрүп турар.

Инвалидтер ниитилелдериниң база бир кол сорулгазы — район бүрүзүнге тускайжыттынган цех азы кооперативтерни организаастаары. Шак мындыг хемчеглер инвалидтерни күш-ажылга хаара тудар болгаш ол кижилерниң бодун, шынап-ла, ниитилелге ажыктыг кижилер бис деп медерээринге идиг бээр. Бо талазы-биле Бии-Хем районда инвалидтерниң кооперативи эки түңнелдерлиг ажылдап эгелээн.

Инвалидтерниң тускайжыттынган цехтерин район бүрүзүнге ажыдып ап болурунуң аргалары бар. Ол бүдүрүлге черинге-даа, инвалидтериңа боттарынга-даа ажыктыг. Бүдүрүлгеде ажылдап турар инвалидтер ниити ажылчыннар саныче кирбес, ол цех долузу-биле күрүне үндүрүүйден база ол ышкаш бүдүрген продукцияның ниити өртээн хуулап казыыр чоруктан хосталыр. Ынчап иэ́эрге, ол камнаттынган акша бүдүрүлгениң бодунуң агар санынче кирер апаар. А оон-биле бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилерниң социал байдалының экижиишкинин чедип ап болур. Чазактың киргени чиигелделеринге даянып алгаш, районнарда чаа тургустунган ниитилелдерниң баштаар черлери бүдүрүлгелер-биле дугуржулгаларны кылып, чогаадыкчы болгаш дидими-биле ажылдаары күзенчиг.

Инвалидтерниң тускайжыттынган цехтеринге баштайгы 2 чылда 70 хуу кац кадык кижилер ажылдаар, а сөөлүнде инвалидтерниидаа, анаа кадык кижилерни-даа саны деп болур ужурлуг. Черни азы кандыг-бир күрүне бүдүрүлгезин инвалидтер ниитилелиниң долу эргезинче шилчиткеиде, ол дээш күрүне ниитилелден компенсация албас.

Мындыг ажылдарны чогумчудуп, бут кырынга тургустунарынга Советтер ниитилелге канчаар-даа аажок улуг дузаны көргүзер болза эки. Удавас чурт рынок шилчилгезинче кирер. Бараан өртээ чугаажок өзер. Эвээш пенсиялыг инвалидтерге чурттаары берге апаары чайлаш чок. Ындыг төлөзде инвалидтер каттыжып, демниг ажылдаар херек.

Республикада эки ажылдыг ниитилелдер бар. Оларның санына Барыын-Хемчик районда инвалидтер ниитилели (даргазы А. А. Виниченко) хамааржыр. Ук ниитилел тургустунган үезинден бээр бодунуң 14 кежигүнүнге материалдыг дузаны көргүскен. Ниитилелдиң ажыы-биле Д. И. Григорьев, Е. С. Күжүгет, О. Н. Михеева дээн ышкаш кижилер путёвкаларны ап, чурттун янзы-бүрү санаторийлеринге дыштанган келгеннер.

Чысымаа ДАМДЫНЧАП.
Республиканың инвалидтер ниитилелиниң инструктору.

ШУУГААР МУРНУНДА...

Бистиң солунувустун сентябрь 2-де үнген № 201 (№ 14401) дугаарының бирги арнында Мөңгүн-Тайга районунуң Мугур-Аксы суурда ажылчын Бичей Сотпаның бижээн хомудалдыг чагаазы «Хостуг индир» (Саналдар, бодалдар) деп рубриканың адаанга «Улусту чүге алалаарыл?» деп эгебиле парлаттынган. Ол хомудалдыг чагаа дээрзин ону номчаан номчукчулар сактыр, үнген үүлдүң ады база долу херечилээр. «Банка бак улажыр» дээнин ышкаш, ында бактап каан фактыларны удур «бактап» турар медээ ол ырак суурдан редакцияга дораан келген. Дорту-биле чугаалаарга, ында айыттынган фактылар бадыткаттынмайн турар дээр дугайында «чаргы-чаалы» үнген: «Шын» солун чүге бодунуң адын бадыткавас чүвел, бодунуң арнынга меге үүлдү бижип алгаш бүгү республиканга чарлап, тарадып турарга болур бе? Кижи арны эвес, солун арны-ла болгаш кыспас чүве ыйнаан...»

Чогум ындыг, амыдыралда парлаттынмаан чагааның изи-биле кандыг-бир корреспондент ырак-чоокче аъттаныр дээрзин номчукчу билир. Бо удаада мөөн мурнумда сорулга тодаргай турган: чагаада айыттынган фактыларның шын-мегезин түс черге четкеш тодарадыр. Анаа баргаш, ону бижээн, үүлде ады кирген совхозтуң ажыл-ижинге, автотранспорт ажыглалынга хамаарылгалыг бүгү-ле эштерни бир черге чыып, чагаада фактыларны оларның, хөй-нүк күжү-биле сайгарарын шиитпирлээн мен. Баштай тайылбырны чыылган эшөөрүүн саналы-биле чагаа ээзинге берген чүве. Ол чагааны уруунга бижиткенин чугаалааш, оон ыңай огулуг чүве ыыттавас кижи болган. Харын-даа оон туржук: «Харалаанның бир чамдык фактылар меге» дээр болган. Чижээ, тайылбырында «Август 4-те директорнуң чиик машиназы Иймеге эвес, а борта ажылдап чорун турган чүве боор-тур» дээн. Өскедаг фактыларны ол «буруу шаап» турар. Элдеп аа? База Бичей Хертекова бодун солун арнынга бижээни дег 60 эвес, артында 58 харлыг кижи боор-тур. Оода харын база «уттуп» алыр, чиктиин але... Бо талазы-биле чагаа истээн авторнуң бодалы-биле адаанга таныжка бээр бис.

Амдыысында август 4 дугайында бижиттинген домактарны маңаа катаптап, аңаа кыска тайылбыр кылыр бодай-дыр мен. Ында мынча дээн: «Директор бодунуң чиик машиназын август 4-те Иймеже — Сүт-Хөлче бодунуң кадайының дуңмазының кудазы болур дээн, ынаар чорудуннан, автобусту бодунуң кудаларынга чөпшээрээн, а мөөн билдириишкиним дугайында шуут ыыттаваан болду. Олла хевээр, менээ кым-даа машина-техника бербеди. Өскүс уруум кудазынга барып ыыдаваазым ол-дур, эт-сеп-даа канчаар, оода аъш-чемни чедирип берзимзе дээш, ишти-баарым харлыгын келгеш, бажынга уругларым көрүп турда-ла, ыгладымдаа. Харын, бурган өршээп, септелге-тудуг участогунуң начальниги С. Ламажык совхозтуң автобузун алгаш, база-ла Бай-Тайгаже, уруунуң кудазынче баар деп турган болду. Ол даргага эзрежип турган, куда баар дээн дөргүл-төрелдеримни-даа каргаш, аъш-чемимни алгаш, кудага барып четтим. Автобуска чорааш үүнү бодавадым дээр: төрээн совхозумга ол хире үр, ам кыргандаа болзумза, ажылдап берип чорзумза-даа, канчап дузалаптар аргазы чок болган чоор деп, муңгарап хардыгын чордум».

Борта номчукчуларга бир чажытты ажыдар бодай-дыр мен. Авторнуң солунга үнген үүлүнүң адын редакция ажылдакчылары оон утказынга дүүштүр «Улусту чүге алалаарыл?» деп эдип каан. «Шынга» кээде ол «Ыглаксанчыын, адаарганчыын» деп эгелиг келген. Бир эвес чагаада айыттынган фактылар шупту шын болуп бадыткаттынган чүве болза, ыглаксанчыг болбастың аргажок. Назы-хары улуг, алды ажы-төлү кара чааскаан азырап чоруур, ам артында акша-шалыңы эвээш хөрээжен кижиге оларын бут кырынга тургузуп алыры белен бе? Ол аразында мындыг шаптараазыннар база турып келир... Чагаада шында чажыттар-ла хөй. Чаңгыс үстүнде үшта бижидилгеде безин. Бирээде, Бичей Хертековна ынчан болган «бурууну» ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң директору Самойлов Хиликсолович Монгушче чуй каап турар кижи-дир деп номчукчунуң билгени тодаргай. Чүге дизе үүлде «директор» деп сөс эдээн каш катап катаптаттынган. А директор ол үеде шөлээге турганын баш удур айтып каалы. Ийде, «буруу» черле турган бе, ынчаш?

Бо талазы-биле ам билдириишкинин төөгүзүн сонуургаптаалы. Бай-Тайгаже куда баары-биле автобустан (машинадан) чөпшээреп бээрин дилеп, билдириишкин ээзи август 1-де совхозтуң удуртулгазынга кээп чораны шын. Оон соонда оозунуң харыызын дыңнап, сүржүп келбээн. Ынчан директорнуң хүлээлгезин күүседип турган кол зоотехник Эрес-оол Бады-Очурович Хомушку ол-ла хүн оон азыынга мындыг бижимелди кылып каанын көрдүм: «Автобуска Л. Сенгээ суг-биле кады чоруур кылдыр көөр». Шуут бербес дивээн. Арт-сын ажыр чеже километр ырак черже ийи-үш удаа автобус чорудары берге. Ынчангаш арга-хорганы хереглээн, харын-даа «чаңгыс ок-биле ийи койгун адып ап» турарынга өөрээн.

Ам оон тайылбыры-биле каксы таныжып көрээлиңер даан: «Бо тайылбырны бижиир ужурум болза, 1990 чылдың июль 30-ден эгелеп директор шөлээже үнгенибиле орнунга ажылдап турган мен. «Шын» солунга үнген материалга хамаарыштыр билдириишкин ээзи Бичей С. Х. машина айтырган, Бай-Тайгага куда август 10-да болур дээнин номчуп таныышкаш, Сенгээ Ламажыкбиле кудалары капсырлажып турарын барымдаалааш, кады чоргузар деп бижээн мен. Херек кырында машина дилээн билдириишкин ээзи менээ боду кээп ужурашпаан-даа. Мен бодум билир болгаш чолаачы А. Кула база ады үнген С. Ламажык оларга «Ынчан кудага киржир ол хөрээжен ие кижини кагбас силер база улузун катай алыңар» деп чагыгны бергеш чоргускан мен. Сөөлүнде дыңнаарымга, эвээш улус кады чордулар дишиен. Ол улустуң (Бичей) талазындан менээ хомудал, негелде кылбаан улус. Чүге солунче бижий бергенин билбес мен. Ынчангаш солунга үнген материал алыс эчизинге четпээн дээр дугайында тайылбырны бердим». (Фактызы бадыткал чок деп турар — С. М.).

Чагаа сайгарылгазынга олурушкан совхозтуң чугге экономизи Н. Ч. Хертек орта немелде тайылбырны берген: «Ынчан ынаар үш өгбүленің куда улузу колдуунда чораан бис, Бичей Хертековнадан каш кижи дээрзин айтырарывыска, дөрт кижи дээн. Дөртелээ чораан улус, Ам-даа олурар дээн болза канчап-чоон сыңмарлажы бээр турган бис. Кымдан, үүнүң-даа дугайында өөрешпээн кижи. Солуче чүге бижий бергенин билбес, эллдепсинер кижи-дир мен».

Борта база бир чажытты ажыдаал. Аът-мал ышкаш сиген, суксун-суггат дивес болзажок, машина-техникага база бензин, үс-чар хереглеттинер, элээр-эргилээр чүве болганда, совхоз база кайын автобузун халас ыдар чүве деп. Мөңгүн-Тайга биле Бай-Тайганың бедик сүвүрлери, чер-девискээри чежемейниң-даа кожа болза автобус ужар-хеме эвес-ле болгай. Ол Бай-Тайга чедир Өвүр, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнарны тавартыр чораан, ам барып чедер. Чер аразы херии-ле. «Ушкарганнай чедирер чүве» дээн. Олуртуп алган чүве болганда, кады чораан өөрү (С. Ламажык, Н. Хертек) Сотпаларны чектеввээн, оон туржук. автобус хөлезинин кээр, баарда боттары төлээн, демгизинге төлеттирбээн. Кижи бодаарга, Бичей Хертековнаның «Төрээн совхозумга ол хире үр, ам-даа ажылдап берип чорзумза-даа, дузалаптар аргазы чок»... дээн домаан үстүнде чижекфакт буруу шаап турар эвес-пе. Харын-даа ой-шаанда, халас дузалааны дээш, дирекцияга, кады чораан эшөөрүнге өөрүп четтиргенин ол орай-даа болза илередирин артык эвес боор деп кижи бодаар. Чаг берген кижи-биле чаргылдашпас чүве дижир. Бо эдлептиг чагааның сөөлгү бир чажыдын автор ында эвес деп бодап турар. Ону сөөлгү домактарда илереди бээри чугаажок.

Оон бетинде авторнуң бүзүредип турарын бүзугаар «дарга-даа, кандыг-даа кижиниң ажы-төлү бар, уругдарының өглеп-башкарып деп чүве ада-иелерге улуг өөрүшкү, байырлал болур ужурлуг. Бо таварылгада удуртукчу кижи машина-техника хуваарда, албан-дужаал, таныш-көрүш дивейн, арыг арын-нүүрлүг болур болза эки-дир ийин» дээн домаанга кыска сайгарылганы кылып көрээли. «Буганы мыйызындан алганы дээре» дижири ышкаш автобус чолаачызы А. Кулага дарый ужураштым: «Мен ам шынында шөлээде турар ужурлуг кижи-дир мен. Шөлээлээш, үшдаа ай болу бердим. Бир чүве дээш кыйгыртып-ла эккээр, орта шөлээлеп чадаштым. Азы «кудалап чайлаан» кижи дээш ындыг чүве бе. Машина-техника бистиң чер ырак, кадыр-берт болгаш чедишпес, үреливчел. Ам безин автобузумда тергежигеш сөөртүп алган чүүк сөөртүп чорун тур мен. КамАЗ тергези. Дизель моторлуг «Урал» автобус чүве. Кылыр, сөөртүр болза күүү-күжү четчир. Ол хиреде чүгле ырак-чоок чедип, кудалаарынга өйлежир мындыг кижи-дир мен. Географиязы база шыырак болдур эвеспе: Кызыл, Бии-Хем, Бай-Тайга, Чадаана, О. Шынаа, Сүт-Хөл... Чөпшээредип ап турар улузу база аңгы-аңгы: совхоз ажылчыннары, тускай эртемниглер, малчыннар, пенсионерлер. Чүгле даргалар дээнинге таарышпайн, чамдык «дириг» чижектерни киирикседим. Болат Донгак, Балаштай Салчак, Кара-оол Донгак, Дыртык Донгак деп «даргаларны» чүге сагынмас мен. Олар база совхозунга, улус чонунга бараан болуп чоруур бөдүүн улустар-дыр. Боларының ам бирээзин Компартияның Тыва республика комитединиң кежигүнү, өскезин маадыр не деп чемелээр бис бе? Херек-чоруктуг болза кым-даа алыр эргелиг ыйнаан...

Борта демгизин совхозта партия комитединиң секретары Күрбү Дамбылович Донгак үзе кирип, биче немелде киирер чөпшээредип дилээн кижи: «Бис автобусту чүгле совхозка хамаарылгалыг кижилерге берип турар бис. Кандыг-бир «өске» кижиге чөпшээрээр дээр болза ону совхозтуң техниктиг чөвүлели чүгле шиитпирлээр. Директор эвес. Амыдырал амыдырал-да болгай. Совхозбиле район төптери чаңгыс суурлуг, чаңгыс көдээ Советтиг улус болгай бис. Өске-башка-даа эвес. Демги бижиттинген тодаргай фактыны алыр болза, ынчан демги автобусту С. Ламажыкка эвес, а совхозтуң экономизи Николай Чаш-оолович Хертекке чөпшээрээн турган. Август 4-те совхоз директорунуң «УАЗ-469»-у кайнаар чоруткан дээр дугайында бо бир тайылбыр-биле таныжыптарга билдине бээр боор» дээш, бир ама шокар саазынны мөөн мурнумга салып кагды.

Ында мынча деп бижээнин өскерилге чокка киирдим: «Бо тайылбырны бижиир ужурум болза, совхоз директорунуң чолаачызы 1990 чылдың июнь 30-де тудуг проравы-биле база директор суглар Чадааның лесхоз черинге баргаш сиген шөлү-биле материал чугаалашкаш, директор Чадаанага арткаш, бистер «Искрага» баргаш ыяш кезер чер чугаалашкаш дедир чедип келдивис. Мугур-Аксынга. Бис маңаа август 1-ниң эртенинде-ле чедип келдивис. Мен чолаачылап турумда директорнуң талазындан хуулда бодунуң эрге-ажыынга машина ажыглаваан. Директорнуң шөлээзиниң үезинде машиналыг совхозка ажылдап турдум. Тайылбырээзи Альберт Сырат».

Ук тайылбырны номчуп танышканым сөөлүнде, партком секретары К. Д. Донгак бир өске автобус чок турар таварылгада тускай дерээн машинаны-даа совхоз ажылчыннарының чорук-хөрөөнге ажыглаптар таварылгалар хөй дээрзин база немей чугаалады. Бирде чүгле улус олурары-биле чергелештир чүүк база чедирер апаар болза нелдирзин кожуп берип безин турарларын тайылбырлады. Ырак-чоок черге кижи орнукшудар апаргантаварылгада суг ындыг-мындыг айтырыг турбас дээн кижи. Кайы-даа таварылгаларда совхоз будүүрүлгезиниң хоочуннары Б. Х. Сотпа ышкаш (пенсионерлер), маадыр иелерден ачы-дуза дээш төлевир алырда-даа, машина-балгат-биле хандырарда-даа чиигелделиг. Бириргээр чугаалаарга, бирги эллчегде боларны мурнадыр дээрзи чугаа кадында билдинди.

Автордан: «Август 10-да Тээли суурга уруумнуң кудазы болур. Ынчангаш бискe кандыг-бир машинадан чөпшээреп бээриң диледим» дээн бир кыска билдириишкиниң, оон соонда талтыгла бир ай бир хонгаш аңаа холбаштыр «Шын» солунга үнген «Улусту чүге алалаарыл?» («Ыглаксанчыын, адаарганчыын») деп үүлдүң төөгүзүн борта доозуп тура, автор маңаа кыска тайылбыр кылырын бодап алган. Бичей Хертековна корреспондентиге «Материалды уруумга адап берген, бижиткен мен» деп чугаалаза-даа, чогум чагааның артында өске кижи турып турары иле. Бирээде, солунда бижиттинген фактыларны ол тодаргай билбес. Оон тура чамдыызын частырыг болгандыр деп база чажырбайн турар. Ийде, хөй уругнуң төлептиг иезин, күш-ажылдың хоочуну, хөлүн эрттир назыдап кырыыаан, чөнүвээн, 60 безин хар четкелек кижи өскениң эвес, а ол бодунуң назы-харын чазар ужур турбас болгу дег. А эң-не кол чүве, «Күзээнин чедер, сураанын тывар» дээн ышкаш Тээли суурга үе-шаанда ол чедип, база бир социалистиг аныяк тыва совет ег-булени тургузуп, алгал-йөрээп кааш, өөрүшкү-маңнайлыг ээп чаныып келген. Совхоз автобузу-биле, халас...

Тыванның эң ырак булунунда бир хөй уруглуг, «60 харлыг», бот ие кижиниң чүрээниң кыйгызын, хомудаан сеткилин редакция үлешкеш, авторга бүзүрээш, ук материалды парлап үндүрген. Ук чагаада өске кижиниң киржилгези илдеп чорду. Бөгүнгү чугааны ук чүүлдүң эң сөөлүнде чагаа «авторунуң» бодунга хамаарыштыр чугаалаксаан сестери-биле доозуксадым: «Мен ышкаш, чаңгыс бот ие, дузалаптар чүвези, дем-билези чок кижилерге кээргээчел болурун дилеп, солунче оларны бижипкеин дээш, мында шүүмчүлээн даргаларым чектей бербес боор деп идегедим». Редакцияның өмүнээзинден автор база аңаа бүрүн каттыжып тур.

Седип МОНГАЛ.
«Шынның» тускай корр.

Чагыдылга–91

АЖЫЛ ШҮШПЕҢ

Тес-Хем районда солун, сеткүүл чагыдылгазы кидин түлүк чорун турар. Кижи бүрүзү хуузунда чагыдылгалыг турары дээш, «Союзпечать» конторазының эжиин амыратпайн турар апарган. Бо дээрге, эки херек-тир.

Мен хуумда чаңгыс хүн почта келбейн, солун чедиртинмейн баарга-ла сагыжым саарзык, чем безин чидиртинмес, «аштай» бээр мен.

Тес-Хем районда солун, сеткүүл чагыдылгазы бо хүннерде канчаар чорун турарын допчулаарга мындыг:

төп солуннарны чурттакчы чон-даа, албан, организация черлери — 57 кезекти чатыткан, бооп турар. (сентябрь 15-те медээ-биле алырга). Эрткен чылгы бо үедеги чагыдылга — 706 кезек. Эрткен чыл-биле деңнээрге, бо дээрге канчаардаа аажок куду деңнел-дир. Оон иштинде «Известия» эрткен 1989 чылда 47 турган болза, бо чылын чүгле 1. «Комсомолская правда» эрткен чылын 107 чагыдылга турган болза, бо чылын чүгле 22 кезек. а «Правда» — эрткен чылын 59 турган болза, бо чылын 2-ле кезек. Төп журналдар эрткен чылын бо үеде 1953 кезек турган болза, бо чылын улус чүгле 86 кезекти чагыткан.

Ам республика солуннарының чагыдылгазын көрээли: эрткен чылын —1167 кезек чагыдылга турган болза, бо чылын чүгле 194. Оон иштинде «Шын» 528 турган болза, бо чылын чүгле 82 кезек. «Тываның аныяктары» — 306 турган болза, ам 61.

Эрткен чыл-биле бо чылдагы чагыдылгаларны деңнээрге, ылгалы улут. Бо чылгы чагыдылга кончут эвээш, ажыл аргажок шүшпең чоруп турарын үстүнде сан-чурагайлардан көрдүцер.

Чагыдылганың оожум чоруп турарының чылдагаанын чудел?

Бир-ле дугаарында, чон ортузунга бо талазы-биле суртаал ажылы чогуур деңнелде эвес. Бо талазы-биле пропаганда ажылы чорбайн турары ону херечилеп турар-дыр.

Ийде, почта, солун, сеткүүл чедирилгези кайгамчык куду деңнелде. Почтальоннар чедишпейн турар. Самагалдайда Ужарлыг болгаш Больничная кудумчуларында почта чедирбейн турар. Ында почтальоннар шуут чок. Черле ынчаш почта ажылында улут четпестер бар. Почтальоннарның үнер-кирер чоруу хөй. Ынчангында чаа кирген почтальоннар почтаны солуй суккулаар таварылгалар бар, ол дээрге, хоочураан аарыг апарган.

Бо үүлду бижип орумда, пенсионер Эник-оол Карланович Монгуш бүдүн дуруг солун, сеткүүлдерин кусптактап алган келди. Ол кырган Самагалдай суурнуң Дружба кудумчузунда чурттап турар.

— Менде почта келбеген, бодум барып алырдыр мен. Кырган кижи боорумга, черлик ыт-биле дөмей, черде каашпан. Почта начальнигиниң орнунда ажылдап турар Делег Сайын-Белекович Арапчорга бо дугайын чугаалаарымга, почтальоннар чедишпезикте чылдагааннап, ыттан эрттирип каар-дыр. Ам солун, сеткүүл чагыткан хөрээ чонтур. Чагыдылгамның чартык-чамдыын алыр-дыр мен, миллионер эвес пенсионер кижиде ындыг хөй акша-төгериим чок — деп түүнеп кагды.

Оон улаштыр чурукчу, Самагалдай суурнуң аныяк чурттакчызы Анатолий Монгуш (Больничная кудумчузунда чурттап турар) базала ындыг хомудалдыг, эндерик хөй солун, сеткүүлдерин үүктеп келди. Ындыг чижектерни оон-даа хөйну көргүзүп болур.

Суурларда чурттакчылар солун, сеткүүлүн чогуур хүнүнде албайн турда, кедээде малчыннар шары чүү шарыгларны неделя-неделялап алгылаары чажыт эвес. Олар күжүрлер оларны номчуп шыдаваазы чеп.

Бо хоочураан аарыгларны дарый чайлаштыр, почта чедирилгезин эжижидерин районнуң харылзаа белдириниң (начальниги Д. С-Б. Арапчор) «Союзпечать» (начальниги З. Чадамба) олардан эгелээш, партия райкомунда идеология албаны (А. А. Кунаа-Сиирин, база Д. Т. Дамба-Хуурак) олардан чон негеп турар. Бо дээрге чоннуң чугулаштын негелдези болгаш хуннуң соңгаарладып болбас айтырыы-дыр.

Бир эвес почта чедирилгезин мындыг байдалдыг турар болза, солун чагыдылгалы кажан-даа шулуудаде дээрзи билдингир.

Өөлет ЧИНМКТ.

ХҮНДҮЛҮГ НОМЧУКЧУ!

Моон артыы талазында «Шын» солунну чылда чагыдып алырынга бланканы парлаан. Анаа адрезинерни почта салбырынын индекизи-биле кады, ат, фамилияларны тодаргай кылдыр киир бижээш, почта белдиринге, салбырынга, чагыдылга чорудуп турар ажылдакчыларга чагыдылга өртээ-биле кады хүлээдип бээриңерге, келир чылын «Шын» солунну ап, номчуурунга магадылал ол.

Абонемент саазынынга хүлээп алган касса машиназынын демдеглели, а ол чокта харылзаа салбырынын календарьлыг штемпель-таңмазы, чагыдылганың өртээн төлээн лугайында квитанция бар болур ужурлуг.

Харылзаа ажылдакчыларынга: Моон артында СП-1 майык өзугаар парлаттынган чагыдылга бланказы «Шын» солунну чагыдып алырынга ниити эвилелде чагыдылга бланказы ышкаш, шак ындыг деңнээргелиг, күштүг.

САГЫЖЫМ АМЫРАВАС

Харылзаа бажынынга кире бердим. Почтальон чаа келген солун, журналдарны сайгарып олур. «Саян ажарым ол»— дээш солуннар, журналдар алдырып алдым. Чагыдылга 1991 чылда кандыг чорун турарын айтырдым. Сентябрь 7-ге чедир кандыг-даа солун бижиттинмээн дээрзин ол харылады. Чаа чагыдылга мурнукузундан нарын апарган. Кандыг-даа солуннарның өртээ улгаткан. Партия организациялары холга ап, дузалашпас болза чүвениң байдалы нарын. Мен амыхуумда чагыдылгаже эшөөрүмүү кыйгырып, чедиден эвээш эвес кезек солуннарны бижидип алыр мен. «Бичии уруг-дарыг чок-даа болза, «Сылдысчыгаштан» эгелээш чагыдып алыр мен. Тус черниң солуннарын чаа чылдан эгелээш найысылалга сада бээри онзагай-дыр.

Чагыдылганы чорудуп турар үеде редакциялар номчукчуларын саналдарын, бодалдарын солун арнынга организастаар болза эки. Мээн үнелел берип турар журналистерим, бижикчилерим Монгуш Өлзей-оолдуң «Шамбалыг хөрээ», Артык Ховалыгның Хову-Аксынга болган таварылганы чырытканы, Кара-оол Ооллуккайның контрлар дугайында, Таан-оол Хертектиң «Шүгүмчүлел дээш партиядан үндүрткен» деп үүлү чонга өөредиглиг, кижизидикчи болуп турар.

Кижи-кижиниң аажы-чаны аңгы-аңгы болгай. Аныямда хостуг үемни маңнаппшурап эрттирген мен, харнаның улгаткаш, солун, сеткүүл номчуурунга хостуг-ла үем эрттирер болгаш чагылга чокта сагыжым дыштанмас.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Каа-Хем район.

Культура болгаш амыдырал

КУЛЬТУРАГА БОТ-БАШКАРЫЛГА БОЛГАШ БОТ-АКШАЛАНЫЫШКЫН

Культура-чырыдыышкын ажыл-агыйын чаартырының чугула негелделерин өөренип көөр үе келген. Үүге дээрге экономиканы сайзырадгайжыдарының ужурутказын болгаш оон кол-кол хемчегерин боттандырарынга пинтилелдин бүгү күштерин каттыштырарының эргежок чугулазын, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының, бүдүрүлгелериниң бот-орулга-чарылгалыг ажыл-чорудулгазын күштелдиреринге, сан-хөө системазын эде тургузарынга, акша эргилдезин быжыглаарынга боттуг байдалдарны тургузарын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үшкү сессиязынга Н. И. Рыжков илеткээн. Бо талазы-биле культура албан черлериниң ажыл-агыйын чаа байдалче шилчилеринге хамаарыштыр ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тускай комиссиязы «Кол негелделерин» бадылаан. Бо ажылга «Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында» Хоойлуну барымдаалаан. Советтериң күүсекчи комитеттери культура албан черлериниң акша-хөрөнгизин, ажыл-агыйын таарыштыр саарыштырарынче деткимче чедирер аргазын бирги чергениң кылдыр көөр. Коллективтериң эргезин улгаттырган, оларның бот-башкарылгазынче улуг сагыш салыры чугула. Ынчаарга коллектив бүрүзү мурнакчы ажыл-агый чорударының янзы-бүрү хевирлерин (аренда керээзи, бот-орулга-чарылга болгаш керээниң өске-даа хевирлерин) ыяап-ла ажыглаар апаар. Культура албан черлериниң акша-шалының анаа-ла улгаттырын кагбаан болгай. Ажыл-агыйын эде тургузуп, ак сеткил-биле ажылдазын дээн деткимченің бир чадазы-дыр деп билзе чоруур. Бюджеттен берген акшаны коллективке шиңгээдип алырындан аңгыда, бот-акшаланыышкын талазы-биле күжениишкиннерни кылып, немей акша ажылдап алыр талазы-биле сонуургалдыг болур ужурлуг бис.

Рынок экономиказынче шилчилгеге белеткенип турар бис. Кажан олче шилчий бергенивисте өртектер чугаажок улгадыр, амгы акшаның үнези бадар. Амыдыран-чурттаары ындыг-ла белен эвес апаар. Ажылдап өөренмээн, чүгле акша ап турар кижилерге элээн нарын үе келген-дир ийин. Коллектив бүрүзүнүң оон соонда бүдүн районга хамаарыштыр районуң «чаңгыс аай культура фондузун» тургузарының дугайында байдалды өөренип көрээлинер.

Кодээниң культура бажыңнары бот-акшаланыышкын талазы-биле саналганы боттарының материал-техниктиг баазазының байдалының аайы-биле база бүдүрүкчүлүг күжүн өөренип турган планнаашкыче киргеш, ажылдың программазын тургузар. Маная чаңгыс аай сүме бердинип болбас. Коллектив бүрүзүнүң өзүлдези, ажылдап турар байдалы аңгы-аңгы.

Программалар кандыг-кандыг бооп болурул? Бирээде, чоннуң чогаадылга ажылын сайзырадыры: 1) Хөгжүм чогаал ажылы; тыва хөгжүмүү сайзырадырынга чаа кожамыктарның, ырларның, аялгаларның салдары; хөөмей-сыгыт күүседикчилерин онзагай көөру; тыва хөгжүм херекселдерин долузу-биле ажыглап, үнелээри. Эрте-бурунгу тыва чоннуң хөгжүм талазы-биле чедишкиннерин эрткен өзүгаар шинчилеп көөрүн кожахелбээ турар күрүнелер (Кыдат, Моол, Тибет, Аравия) девискээринге чорударын уламчылаар. Ол күрүнелериң девискээринде бүгүн чурттап чоруур тываларның уран талантызын өөренип, бөгүнгү Тывада байдал-биле деннеп көөр. Бистиң кожавыста чурттап чоруур тофаларны, туболарны база өөренип көөр.

Тыва хөгжүм талазы-биле район, республика, делегей чергелиг фестивальды үргүлчү эрттирери чугула.

Үстүнде чорутунган ажылдарның түңнелинде, тыва хөгжүм талазы-биле ном үндүрүлгезин өөренип көөр. Моон мурнуунда он-он чылдарның дургузунда эртип келген фестивальдарның түңнелин барымдаалап, Тыва күрүне тургустунганындан бээр 70 чыл оюнга-тураскааткан делегей чергелиг «Хөөмей — Азия төвүнде» деп фестивальдың бирги чадазын 1991 чылдың октябрьда эрттирер.

Ийиде, фольклор коллективтерин тургузары. Бо коллективтерни тургузарда баштай чоннуң уран чогаадылгазының кандыг хевирин шилип алырын планнаар. Бригадаларга, цехтерге, класстарга баштайгы чаданың конкурстарын талантылыг аныяктар, улуг кижилер ортузунга эрттирер. Шилиттинген талантылардан тургускан коллективтиң программазын ажылдап кылыр: а) Идик-хевин уран-шевер кижилерге даарадыр. б) Хөгжүм үделгезин шын таарыштырар. в) Улустуң аас чогаалын өөренир экспедицияны доктаамал тургузар. г) Коллективтиң өтчеттуг концерттерин чон мурнунга үргүлчү планнап, өске черлерже гастрольларны организастаар. д) Дуржулга солчулгазын өске коллективтер-биле үргүлчү эрттирер.

Үргүлчүнүң мындыг үзүк чок ажылының түңнелинде коллективтиң арны көстүп, чогаадыкчы оруу ажыттынар. Ам, чижек-биле танцының фольклор ансамблин турган дээн болза, кандыг материалдар, шимчээшкиннер ажыглаарын көрүп көрээлиңер. Танцы дээрге-ле тускай аяннажылгалыг шимчээшкиннер болур. Бир дугаарында билип алыр үүве, тыва кижи кандыг аяннашкан шимчээшкин чогаатканыл: а) Хүреш мурнунда мөгелерниң девиири; б) Бойдуска чалбарыгдан, чажыг үезинде; в) Хам алгыжының үезинде шимчээшкиннер; г) Майдыр бурганның эргилдезин эрттирер сам; д) Тевек үезинде шимчээшкиннер; е) Аскан-кадай оюнуң үезинде шимчээшкиннер. Оон-даа өске. Утка чок шимчээшкиннер черле турбас. Бойдуста, диринг амытанның амыдыралында кандыг аяннашкан чараш шимчээшкиннер бар болдур, оон чараш өттүүгүнү үндүрүп ап болур.

Культура - чырыдыышкын ажылының талазы-биле сөөлгү негелделери — улустуң сонуургал аайы-биле клубтарын, аныяктарга дыштанылга төптерин ажыдары. А масса чон-биле байырлалдарны культура-спорт комплекизи чорудар.

Бир эвес саналгалар кылыры биддинмес болза, республиканың Культура-чырыдыышкын ажылының талазы-биле эртем-методиктиг төвүнден сүмени ап болур.

Лариса АРТЫНА.

Специалистериң бадыткап турарын өзугаар алырга, фотомодельдерни рекламачралл херээнге ажыглаарга кончуг эки түңнелдерни берип турар. Кларисса Берт — 1989 чылда АКШ-тың эң дээре фотомодели болгай. Москвада аныяктар төвүнүң база «Оюн-техника» деп чогаадыкчы каттыжыышкынының итали фирмалар-биле кады организастааны фотомодельдер конкурузунуң тиилекчилериниге шаңналдарны тыпсыры-биле Кларисса найысылада чедип келген. Найысылалга эрткен конкурска аныяк 30 москвачылар киришкен.

ЧУРУКТА: жюри кежигүнү, эң дээре америк модель Кларисса.

Б. КАВАШКИННИҢ фотозу (СЭТА).

БАШКЫНЫҢ АТ-АЛДАРЫ

1988-89 өөредилге чылындан эгелээш, өөредилге программаларының үе-шагының 10-15 хуу хирезин башкының эргезинге бергенин билир бис. Ол чүл дээрге, башкы кичээлди канчаар эрттиреринің методиказын, материалды өөредир аргазын, кичээлди планнаар хевирин, өөреникчилер-биле ажылдаарын, ол-ла бүгүнү канчаар тургузун алырын башкы боду билир дээн ол.

Кичээлди болгаш темалыг планнарны кандыг хевирге тургузарын айыткан нормативтиг документилер бөлбейн турар, а удуртукчуларга башкының ажылын хынаарда тускай анализ схемазын база-ла айытпаан.

Ынчалза-даа өөреникчиге ханы билигни бээр хүлээлгени башкыга, а өөредилге программазында бердинген материалды өөреникчиниң угаан, кайы хире билириниң дугайын башкылар билген турар ужурлуг.

Мындыг турда, башкыларга беш чыл болгаш-ла аттестацияны эрттирип, өөредилге-кижизидилге д и г ажылды бүгү талазы-биле көрүп, эки түңнелдерни алган башкыларга тускай аттарны, шаңналдарны тыпсып, а башкылаашкынга «таарышпас» деп көрген башкыларга тускай даалгалар берип, азы ажылындан хостап-даа турар.

Бистиң республикада ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң-даа алдарлыг башкылары, улус өөредилгезиниң тергиинери, улуг башкы, башкы-методист болгаш өске-даа аттарның эдилекчилери эвээш эвес. Тускай аттарлыг, шаңналдарлыг башкыларның саны Сүт-Хөл районда безин алдан ажып турар.

Аттарлыг, шаңналдарлыг башкыларда адын эки камгалап чоруурлар база бар, аная олурупканнар база бар. Ол үүгле бистин районда эвес, республиканың школаларында хөй боор. Аттарлыг, шаңналдарлыг башкылар мурнакчы дуржулганы нептередип, чаа, чогаадыкчы арга-методтарны тып, эш-өөрүнге арга-сүмелерин берип, зоруурлу кузениг.

РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы, Улус өөредилгезиниң тергиини, Бора-Тайга ортумак школазында тоогу башкызы Александара Бораевна Сарыглар школазында ажылдарындан аңгыда, районда тоогу башкыларының методиктиг каттыжыышкының каш чыл улай биддилиг удуртуп турар. Ол-ла школада методист-башкы, «Күш-ажылчы шылгарал» медальдың эдилекчизи Алексей Алдын-оолович Ховалыг районда уран чүрүлга, черчение башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу, оон уругларының нези Зинаида Калдар-ооловна Ховалыг районда тыва дыл башкыларының МК-ның удуртукчузунда кызымак ажылдап келгеннер.

Ындыг башкыларга (районда МК удуртукчулары) Сүт-Хөл ортумак школазында Улус өөредилгезиниң тергиини, күш-ажыл башкызы Дыртый-оол Шыырап-ович Түлүш Хөр-Тайга ортумак школазында математика башкызы, башкы-методист аттың эдилекчизи Нина Александровна Куулар, Алдан-Маадыр ортумак школазында Улус өөредилгезиниң тергиини, РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерстволарының Хүндүлел бижиктериниң эдилекчизи Александра Тангытовна Ондар районда эге класстар башкыларының МК-ның удуртукчузунда, ол-ла школада Наталья Байыровна Ондар районда орус дыл башкыларының МК удуртукчузунда, дааидырган ажылдарын идепкейлиг күүседип чоруурлар.

Аттыг башкылар өөредилге эргелекчилеп, класстан дашкаар ажылдар организастап, партия, профэвилел организацияларында секретарьлап чоруурлар. Оларның арзында коску үлегер-чижээн көргүсүйн, чаа хевирлериниң шыларлыг кичээлдерин эрттирбейн, чон-биле хаяы харылзаа чок ажылдап турарларны илередип, катап аттестациязын эрттирип, хоржок болза, аттарын казып чүге болбас деп, Чүге дээрге Улус өөредилге министерствозу аттестация түңнелинде далаш ат тыпсыыдан школаларда эки ажылдап турар башкылар таварышпайн, школада аттестация комиссиязының үндүрген түңнелери районнуң улус өөредилге киллизинде келген ол хуваалдага үскеш, эртпейн турарынга хомудап турарлар.

Бо чылгы аттестацияның түңнелинде элдеп үүлдер база бар. Бин-Хем районнуң Туранда № 2 школазының башкызы Ольга Михайловна Дамчайга ийи ат тывыскан. Башкы-методист, улуг башкы. Ол ышкаш бистиң Алдан-Маадыр ортумак школазында улуг башкы аттың эдилекчизи Наталья Байыровна Ондарга база-ла ол-ла атты катап тывыскан.

Мен бодаарымга, аттестация түңнелдери-биле аттар тыпсыңда, үстүнден саннорма бээрин эрги чаңчыл деп санаар; школалар-биле быжыг харылзашкаш, оон үндүрген түңнелдерни үнелеп көрзе эки хире, Хып дээн аныяк үезинде 10-15 чыл ажылдап турарлар-даа, кызып ажылдап чораан, сөөлгү аттестациязынга-даа таварышканнар турар боор үүве-дир. Оларга хомуланчыг болбайн канчаар. Ол ышкаш 30-40 чыл ажылдаан башкыларны үүге эскербейн эрттирип турарын кижи билбес.

Хүндүлүг аттарлыг, шаңнал-макталдарлыг эш-өөрлерни бо өөредилге чылында эки ажылдаарын, солун, сеткүүүлдерге, радио, телевиденіеге көстүп, дыңналы бээр чылдыр ажылдаарынарны күзээр апаар.

Чан-оол ОНДАР.

Улус өөредилге киллизиниң методизи.

Сүт-Хөл район.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу дараазында эмчи институттарының белеткел салбырларына оолдар болгаш кыстарның документилерни хүлээп ап турар:

Красноярскиниң эмчи институту — эмнээриниң, педиатр, стоматология факультеттеринге, Алтайның эмчи институту — эмнээриниң, педиатр факультеттеринге, Кемеровонуң эмчи институту— санитар-гигиена факультединге, Томскиниң эмчи институту — эмнээриниң, педиатр факультеттеринге. Белеткел салбырларына өөренириниң хуусаазы 8 ай. Өөредилге 1990 чылдың декабрь 1-де эгелээр.

Белеткел салбырларына ортумак эртемниг, совхозтарның, организацияларның болгаш тудугларының мурнакчы ажылчыларын, совет шериг албанындан халашканнарны, эмнелге-профилактика албан черлериниң санитаркаларын хүлээп алыр.

Белеткел салбырларына кирерлер практиктиг ажыл стажы 2 чылдан эвээш эвес болур (чайгы дыштанылга үезинде ажылдап турганнар ажыл стажынга кирбес).

Белеткел салбырларына кирерин күзээннер организацияларның, будүрүлгелерниң, шериг кезектериниң командылалындан чоруткан бижиктерлиг болур.

Өөренип кирерин күзээнер дараазында документилерни киирер: эмчи институттарының ректорларының адынга билдириишкин, ажылдап турган черниң удуртукчузунуң, профэвилел комитединиң даргазының, партия болгаш комсомол организацияларының секретарьларының ат салганы характеристиказы, эмчи шылыылгазы № 086у майык өзугаар, 3×4 хемчээлдиг 6 чурук, тускай майык өзугаар организацияның чоруткан бижии (характеристика ышкаш үш кижи ат салган турар), сүлде демдектиг таңмалы, азының организацияның штампазын баскан турар. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы, бирги удуртукчу ат салган турар болгаш «амгы үеде ажылын уламчылап турар» деп бижээн турар. Ол ышкаш паспорт, шериг биледин, аттестадын боду эккеп көргүзер.

Документилерни дараазында адресте хүлээп ап турар: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың 10, кадр киллизи, суббота болгаш воскресенье хүннериңден өске хүннерде 1990 чылдың ноябрь 1-ге чедир хүннүн-не 15 шактан 18 шакка чедир хүлээп алыр.

«Спутник» дээр туризм бюрозу бо чылдың ноябрь айында дараазында хоорайларже турисчи болуктерни чорударын школачыларга болгаш аныяктарга дыпадып тур:

Новосибирск — 10—15, 15—20, 20—25, 25—30, 30—декабрь 5.

Ленинград — 12 — 17, 17—22, 22—27, 27 — декабрь 2.

Алма-Ата — 4—9, 18—23.

Калининград — Клайпеда — Вильнюс — 13—20.

Румынияда «Калиметешть» дээр курортка октябрь 13-тен ноябрь 3-не чедир эмнедир путёкалар база бар. Чигир карыглыг болгаш ижин-шейүнду, бүүгректер болгаш сыныйаарыг кижилер эмнедир.

Путёканың өртээ боары, кезиниң орук хөлезини-биле кады 785 рубль.

Бюроның адрези: Кызыл, Политиктиг чырыдыышкын бажыңы, кабинет 16.

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитединиң Политиктиг чырыдыышкын бажыңы орус болгаш тыва дылдар өөренир курстарны ажыдар деп турар. Өөренирин күзээн кижилер айтырыгны 3-46-49 дугаарлыг телефондан билип ап болур.

● ● ●

Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга ажылдаар бедик мергежилдиг повар-буфетчик база аяк-сава чуур кижи негеттиниг турар.

Оон адрези: Шетинкин-Кравченко кудумчузу 46. Телефон № 3-41-42.

● ● ●

Тываның автовокзалдар болгаш пассажирлер станцияларының будүрүлге каттыжыышкынынга дворниктер, бажың аштакчылары, дыштаныр өрээлдер дежурныйлары, кассирлер, харылаачы, чуруктчу, инспектор негеттиниг турарын чардап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен билип алыр: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу 3. Телефон №№ 3-35-42, 3-25-82.

● ● ●

№ 4 профтехучилищениң 1989 чылда Сайлыкмаа Бугаровна Ирэйте тыскан № 016595 диплому читкенин барымдаалаашы, оку күш чок деп саналар.

● ● ●

Профтехөөредилгениң техника бажыңынга өөредилге-будүрүлге лабораториязынга чоннуң музыка хереселдериниң кайы-бирээзинге ойнап билир чазаныкчы кижи хереглеттиниг турар. Ол кижини чоннуң музыка хереселдери кылыр мастерге өөредир.

Лабораториянын адрези: Кызыл, Калинин кудумчузу 1. Телефон №№ 3-03-23, 2-55-73.

КӨРҮКЧҮЛЕР ҮНЕЛЕП ТУРАР

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейниң ажылдакчылары сөөлгү чылларда чурттуң аңгы-аңгы хоорайларынга, республиканың аңгы-аңгы булуннарынга барып, чогаадыкчы командировкаларны кылбышаан, экспонаттар делгелгезин организастап турар. Эрткен ийи чылда безин делгелгелерни Ленинград, Усть-Каменогорск, Красноярскиге кылган.

Чоокта чаа Тыва АССР-ниң даш чонар уран шеверлери Черзи Моңгуштун, Тойбу-Хаа Хертектин, Раиса Аракчаанын, Елизавета Эрес Байырлар болгаш өскелериниң-даа кылган 90 ажыг ажылдарын Чита хоорайда чурукчулар музейиниге делгээри-биле музейниң улуг эртем ажылдакчызы Тамара Нурзат чедирип чорааш, делгелгенин ажылышкынынга кириишкеш келген.

— Чурттуг өске-даа хоорайларында музейлер хөй болгай, олар-биле харылзаалар сырый боор аа?—деп музейниң директору Апыш Дыртый-ооловна Дамдынчаптан сонуургадым.

— Ийе, харылзаалар бижыгып турар. Эрткен чылын Читаның музейниге «Рушевтерниң уран үүл салгалы» деп делгелгени организастадывыс. Анаа Николай Константинович-биле уруу Надяның чураан ажылдарын делгээн турган. Читажылар анаа сеткил хангаанын санал-онал дептеринге чылыг, чымчак сөстер-биле илереткенкер. База ол ышкаш оон-даа өске экспонаттарны эккээрин дилээн турганнар. Ынчангаш бо чаа делгелгени организастааны анаа эвес. Делгелгени организастап эрттирери дээрге улуг ажыл боллур ийин. Чурулга, каасталгазы болгаш оон-даа хөй ажылдарны чорудар апаар. Музей ажылдакчылары М. Б. Кенин-Лопсан, А. О. Дыртык-оол, Е. Ш. Байкара болгаш өскелериниң-даа киириш турар үлүг-хуузу хөй.

Тываның даш чонар уран шеверлериниң ажылдарын Читадан алгаш, Якутск хоорайга, оон соонда Иркутскиге делгээр. Ол хоорайларның каас-чараш үүлге хандыкшылдыг кижилери тыва шеверлериниң ажылын сонуургап, боттарының үнелелин бээри чугаажок. А бистин музейивиске октябрь 20-ден эгелеп «Уральские самоцветы» деп делгелге ажыттынар.

Вячеслав МОНГУШ.

Ф. СП-1

Министерство связи СССР «Союзпечать»

АБОНЕМЕНТ на газету 54241 (индекс издания)

«Шын»

Количество комплектов

на 1991 год по месяцам: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

ДОСТАВОЧНАЯ КАРТОЧКА

На место лицевой на газету 54241 (индекс издания)

«Шын»

Стоимость подписки руб. коп. переадресовки руб. коп. Количество комплектов

на 1991 год по месяцам 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда (почтовый индекс) (адрес)

Кому (фамилия, инициалы)

Телевидение

СЕНТЯБРЬ 26
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 «Экин, хөгжүм». 9.25 «Сос». Литературлуг уран-чечен программа. 11.25 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 «Ye». 13.10—13.35 А. Колосовтуң чогаадыкчы ажылының дугайында. 15.45 Хөгжүм эртинези. Р. Шуман. Концерт. 16.25 Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.45 Калмык АССР-ниң Күрүнеин «Тюльпан» ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Ye». 19.00 «Кижи болгаш хоойлу». Эрге-хоойлу видеоканалы. 19.55 «Кул кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 13-ку сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Парлалга клуву». Чапсарда (22.30) —Коллаж. 23.35—00.00. Медээлер.

ИНИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Адам биле Марыдл» Барымдаалыг фильм. 8.35. 9.35 Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 11 класс. Алгоритмнер кадар робот. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 7 класс. Н. В. Гоголь. «Тарас Бульба». 11.05 Библиофика. 12.05 «Мергежилги — истекчи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10 Концерт. 14.10 «Амыдыралдың шугуму». 2-ги сериязы. 15.15 «Театрдан ийи-базым черде». Телефильм. 15.45 «Дилеп чорутувус». «Каичаар дыштанып турар бис» деп бөлүктен. 16.15 «Сергей Есениниң төрээн черинин ырлары». 17.00 «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 18.10 Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

17.30 Барымдаалыг фильм. 1.50 «Чүгле хөрзөженнерге эвес». 18.20 «Саян эдектеринде кежээ». Литература-хөгжүмнүг программа. 19.10 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью». 19.45 Медээлер. 19.50 Чарааллар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Телешоу «50 х 50». 21.45 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 РСФСР-ниң Дээди Совединиң сессиязының хүн демдеглели. 23.45 «Мергежили — истекчи». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.30 Белорус ССР-ниң Күртелерадиозу. «Виолончельге ойнаар кижиниң амыдыралындан». 18.30 «Ye». 19.00 Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 19.05 «Ажыл чоктар...» Барымдаалыг фильм. 19.55 Коллаж. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

СЕНТЯБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Петух не запоет» (ЧСФР) 9.00. «Богдитя» (Индия) 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

Видеозал: «Машина смерти» 10.00, 14.00, 18.00, «Улица проклятых» 12.00, 16.00, 19.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о мальчише-кибальчише» 9.00, 12.30, «Андрейка» 10.40, «На дне» (по школьной программе, 2 сериялыг) 14.20, «Петух не запоет» 17.10, 18.50, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Под небом голубым» 13.30, 15.20, 17.10, 19.00 (узаткан) шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редакторнуң оралакчызы А. С. ДЕМБИРЕЛ

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ карыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25 идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катар үнер

Хемчээлде 2 парлалга амазы

Тиражы 28000 ада

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының керектериниң галазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1

Индекс 54241.

Чагыг № 497.